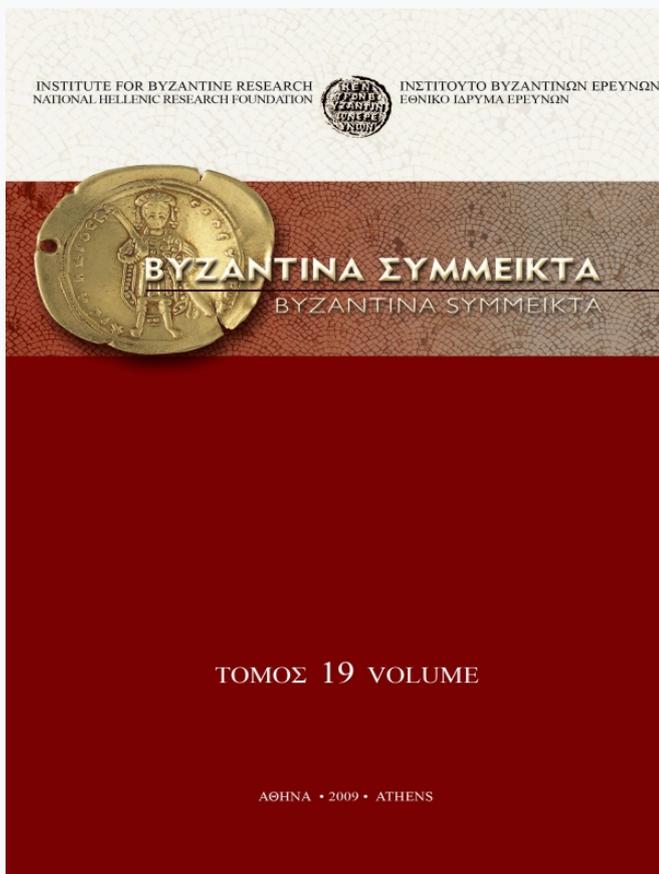


## Byzantina Symmeikta

Vol 19 (2009)

BYZANTINA SYMMEIKTA 19



### Η βυζαντινή οικογένεια των Αγιοθεοδωριτών (I): Νικόλαος Αγιοθεοδωρίτης, Πανιερώτατος Μητροπολίτης Αθηνών και Υπέρτιμος

Ελισάβετ ΜΑΔΑΡΙΑΓΑ

doi: [10.12681/byzsym.946](https://doi.org/10.12681/byzsym.946)

Copyright © 2014, Ελισάβετ ΜΑΔΑΡΙΑΓΑ



This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

#### To cite this article:

ΜΑΔΑΡΙΑΓΑ Ε. (2010). Η βυζαντινή οικογένεια των Αγιοθεοδωριτών (I): Νικόλαος Αγιοθεοδωρίτης, Πανιερώτατος Μητροπολίτης Αθηνών και Υπέρτιμος. *Byzantina Symmeikta*, 19, 147–181. <https://doi.org/10.12681/byzsym.946>

ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΜΑΔΑΡΙΑΓΑ

Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΤΩΝ ΑΓΙΟΘΕΟΔΩΡΙΤΩΝ (Ι):  
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΑΓΙΟΘΕΟΔΩΡΙΤΗΣ, ΠΑΝΙΕΡΩΤΑΤΟΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΑΘΗΝΩΝ  
ΚΑΙ ΥΠΕΡΤΙΜΟΣ

Για τον Νικόλαο Αγιοθεοδωρίτη μάς πληροφορούν διαφόρων ειδών ιστορικές πηγές, ανάμεσα στις οποίες εξέχουσα θέση κατέχουν τα ρητορικά κείμενα<sup>1</sup>, τα οποία γράφτηκαν από πνευματικές προσωπικότητες του 12ου αιώνα, συγκεκριμένα από τον Ευστάθιο Θεσσαλονίκης<sup>2</sup>, τον

---

1. Βλ. H. HUNGER, *Βυζαντινή Λογοτεχνία. Ἡ λόγια κοσμική γραμματεία τῶν Βυζαντινῶν*, τ. Α', μετ. Λ. Γ. ΜΠΕΝΑΚΗΣ, Ι. Β. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, Γ. Χ. ΜΑΚΡΗΣ, Ἀθήνα 1991, ιδιαίτερα, Κεφάλαια Β' (Ρητορική) και Γ' (Επιστολογραφία).

2. Τρία κείμενα του Ευσταθίου περιέχουν αναφορές στον Νικόλαο Αγιοθεοδωρίτη: η *Μονωδία* του γ' αὐτόν (ἐκδ. P. WIRTH, *Eustathii Thessalonicensis opera minora* [CFHB 32], Berlin 2000, Λόγος Α, 3-16' εφεξῆς Ευστάθιος, *Μονωδία*). Ἡ *Ἐπιστολή* του πρὸς τον Μιχαήλ Αγιοθεοδωρίτη (ἐκδ. F. ΚΟΛΟΒΟΥ, *Die Briefe des Eustathios von Thessalonike. Einleitung, Regesten, Text, Indizes* [Beiträge zur Altertumskunde 239], München-Leipzig 2006, αρ. 37, 106-107' εφεξῆς Ευστάθιος, *Ἐπιστολή*) και ο *Προσφωνητικός* του λόγος πρὸς τον Μιχαήλ Αγιοθεοδωρίτη (ἐκδ. P. WIRTH, *Eustathii Thessalonicensis opera minora*, Λόγος Η, 141-151' εφεξῆς Ευστάθιος, *Προσφωνητικός*). Για τον Ευστάθιο, η βιβλιογραφία εἶναι πλούσια: βλ. ἐνδεικτικά, P. WIRTH, *Eustathiana. Gesammelte Aufsätze zu Leben und Werk des Metropoliten Eustathios von Thessalonike*, Amsterdam 1980. A. P. ΚΑΖΗΔΑΝ – S. FRANKLIN, *Studies on Byzantine Literature of the Eleventh and Twelfth Centuries*, Cambridge 1984, 115-195. A. ΣΙΔΕΡΑΣ, *Die byzantinischen Grabreden. Prosopographie, Datierung, Überlieferung 142 Epitaphien und Monodien aus dem byzantinischen Jahrtausend* [WBS, Bd. XIX], Wien 1994, 181-189. M. ΑΝΓΟΛΔ, *Church and Society in Byzantium under the Comneni, 1081-1261*, Cambridge 1995, 179-196. P. ΜΑΓΔΑΛΙΝΟ, Eustathios and Thessalonica, στο: *ΦΙΛΕΛΛΗΝ. Studies in Honour of Robert Browning*, εκδ. C. N. CONSTANTINIDES – N. M. PANAGIOTAKES – E. JEFFREYS – A. ANGELOU, Venice 1996, 225-238. A. F. STONE, Eustathian

Ευθύμιο Μαλάκη Νέων Πατρών<sup>3</sup>, τον Γρηγόριο Αντίοχο<sup>4</sup> και τον ανώνυμο Μακρεμβολίτη<sup>5</sup> –ο οποίος πιθανότατα ταυτίζεται με τον Ευμάθιο Μακρεμβολίτη<sup>6</sup>.

Panegyric as a Historical Source, *JÖB* 51 (2001) 225-258. K. METZLER, *Eustathii Thessalonicensis De emendanda vita monachica* [CFHB 45], Berlin 2006. S. SCHÖNAUER, *Eustathios von Thessalonike, Reden auf die Grosse Quadragesima* [Meletemata 10], Frankfurt am Main 2006. Μ. ΛΟΥΚΑΚΙ, Questions de dates à propos de trois discours d'Eustathe de Thessalonique, στο: *Byzantinische Sprachkunst. Studien zur byzantinischen Literatur gewidmet Wolfram Hörandner zum 65. Geburtstag*, εκδ. Μ. HINTERBERGER – E. SCHIFFER [Byzantisches Archiv 20], Berlin-New York 2007, 209-217. Ε. ΜΑΔΑΡΙΑΓΑ, Ο Ευστάθιος Θεσσαλονίκης και η Μονωδία του για τον Νικόλαο Αγιοθεοδώριτη, *Σύμμεικτα* 17 (2005-2007) 199-211. Για μία πληρέστερη βιβλιογραφία, βλ. Γ. ΜΕΡΙΑΝΟΣ, *Οικονομικές ιδέες στο Βυζάντιο τον 12ο αιώνα. Οι περί οικονομίας απόψεις του Ευσταθίου Θεσσαλονίκης* (ΕΙΕ/ΙΒΕ, Μονογραφίες 13), Αθήνα 2008, 21, σημ. 8.

3. Λόγος επιτάφιος εις τὸν Ἀθηνῶν τὸν ὑπέριτιμον (ἐκδ. Α. ΡΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Noctes Petropolitanae*, S. Peterburg 1913, 154-162 (εφεξής Μαλάκης, Ἐπιτάφιος). Για τον συγγραφέα του έργου, βλ. J. DARROUZÈS, Notes sur Euthyme Tornikès, Euthyme Malakès et Georges Tornikès, *REB* 23 (1965) 148-167, 158. Κ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ, *Εὐθυμίου τοῦ Μαλάκη μητροπολίτου Νέων Πατρῶν (Ἰπάτης) [δεύτερον ἡμῖσις ιβ' ἑκατοντ.]*, Τὰ σωζόμενα [Θεολογική Βιβλιοθήκη 2], Ἀθῆναι 1937. SIDERAS, *Byzantinische Grabreden*, 196-200.

4. Σώζονται τρία κείμενα του Γρηγορίου Αντιόχου, τα οποία μας πληροφορούν για τον Νικόλαο: δύο επιστολές του προς αυτόν, δηλαδή, η εφεξής Αντίοχος, Ἐπιστολή I: ἐκδ. ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΣ, *Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου Τὰ Σωζόμενα*, τ. Α-Β', Ἀθῆναι 1879-1880, τ. Β', 400-409 για την ταυτοποίηση του Νικολάου ως αποδέκτη της επιστολής, βλ. J. DARROUZÈS, Notice sur Grégoire Antiochos (1160-1196), *REB* 20 (1962) 61-92, 70-71 (αφ. 23) η εφεξής Αντίοχος, Ἐπιστολή II: *Scorialensis gr.* (265) Υ-Π-10, φφ. 403r-v (για τον συγκεκριμένο κώδικα, βλ. G. DE ANDRÉS, *Catálogo de los códices Griegos de la Real Biblioteca de El Escorial. II: Códices 179-420*, Madrid 1965, 128 και ο Παρηγορητικός λόγος του προς τον Μιχαὴλ Αγιοθεοδώριτη, για τον θάνατο της αδελφής αυτού, ἐκδ. Α. SIDERAS, Die unedierte Trostrede des Gregorios Antiochos an den Logothetes Michael Hagiotheodorites, *JÖB* 55 (2005) 147-190, 158-167 εφεξής Αντίοχος, Παρηγορητικός. Για τον Γρηγόριο Αντίοχο, βλ. Μ. ΛΟΥΚΑΚΙ, *Grégoire Antiochos. Éloge du patriarche Basile Kamatèros* [Byzantina Sorbonensia 13], Paris 1996.

5. Ἐπιστολή προς τον Νικόλαο Αγιοθεοδώριτη, ἐκδ. ΡΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Noctes Petropolitanae*, 247-248 εφεξής Μακρεμβολίτης, Ἐπιστολή.

6. Για τους Μακρεμβολίτες, βλ. H. HUNGER, Die Makremboliten auf byzantinischen Bleisiegeln und in sonstigen Belegen, στο: *SBS* 5, ἐκδ. Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Washington 1998, 1-28. Στο β' ἡμῖσις του 12ου αιώνα είναι γνωστοί οι εξής φορείς του πατρωνύμου: ο Δημήτριος, πρεσβευτής στην Γένοβα στα τέλη του 1155 (F. DÖLGER – P. WIRTH, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches von 565-1453. II. Regesten von 1025-1204*, München 1995, 1402) και ο μεγαλοδοξότατος μέγας δρουγγάριος Ιωάννης Μακρεμβολίτης, ο οποίος

Ο Νικόλαος ήταν ίσως ο μεγαλύτερος των τριών αρρένων αδελφών Αγιοθεοδωρίτη<sup>7</sup>. Ο Ευστάθιος μας πληροφορεί ρητά ότι οι αδελφοί Αγιοθεοδωρίτες ήταν τρεις: ο Ιωάννης 1 (το μοναδικό βαπτιστικό όνομα που επαναλαμβάνεται στα μέλη της οικογένειας), ο Μιχαήλ και ο Νικόλαος<sup>8</sup>.

συμμετέχει στην σύνοδο της 12ης Μαΐου του 1157 (Ι. Ε. ΣΑΚΚΕΛΙΩΝ, *Πατριακή Βιβλιοθήκη*, Άθηναι 1890, 316 = PG 140, 180). Ένας ανώνυμος Μακρεμβολίτης, *μεγαλεπιφανέστατος και πρωτοασκηρήτις*, καταγράφεται στην σύνοδο της 6ης Μαρτίου του 1166 –που παρευρίσκεται και ο Νικόλαος Αγιοθεοδωρίτης (Στ. Ν. ΣΑΚΚΟΣ, *Ὁ Πατήρ μου μείζων μου ἔστιν*, τ. Β': *Ἐριδες καὶ σύνοδοι κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα*, Θεσσαλονίκη 1968, 154-155): ο Ρ. MAGDALINO, *The empire of Manuel I Komnenos, 1143-1180*, Cambridge 1993, 504 και 507, τον ταυτίζει με τον αναφερόμενο Ιωάννη Μακρεμβολίτη. Ωστόσο, ο Η. HUNGER, *Die Makremboliten*, 6-7, βασιζόμενος σε δύο μολυβδόβουλλα, συμπεραίνει ότι ο Μακρεμβολίτης του 1166 είναι ο Ευμάθιος, ο γνωστός συγγραφέας του *Ύμνῳν καὶ Ὑμνῳνίας* (για τον συγγραφέα και το μυθιστόρημα, βλ. Ρ. ROLOS, *Amphoteroglossia. A Poetics of the Twelfth-Century Medieval Greek Novel* [Harvard University Press. Hellenic Studies 10], Washington 2005, 7-10 και σποράδην. Και ο Κ. HORNA, *Die Epigramme des Theodoros Balsamon*, *WSI* 25 (1903) 165-217, 206-207, είχε πολύ νωρίς καταλήξει στο ίδιο συμπέρασμα. Αν όντως ο ανώνυμος Μακρεμβολίτης, που συμμετείχε στην σύνοδο του 1166, είναι ο Ευμάθιος, κάτι που φαίνεται να αποδεικνύεται από τον Η. Hunger, το γεγονός της συνάντησης των δύο ανδρών (του Ευμαθίου Μακρεμβολίτη και του Νικολάου Αγιοθεοδωρίτη) στην σύνοδο αυτή μπορεί να θεωρηθεί σημαντική ένδειξη για να ταυτιστεί με τον Ευμάθιο και ο ανώνυμος Μακρεμβολίτης, ο οποίος αλληλογραφεί με τον Νικόλαο Αγιοθεοδωρίτη.

7. Σύμφωνα με τα λόγια που ο Ευθύμιος Μαλάκης στον *Ἐπιτάφιο* για τον Νικόλαο Αγιοθεοδωρίτη, 155.6-11, αποδίδει στον Μιχαήλ Αγιοθεοδωρίτη: *Οἶχεται μοι ... ἡ κρηπίς τοῦ γένους ... ὁ δίχα συζυγίας γεννήτωρ καὶ δίχα γάμου πατήρ, ὅσα καὶ τοῖς συγγόνις εἶς γε κηδεμονίαν τὰ πατρὸς ἤρκεσε καὶ πολλὰ κατὰ πνεῦμα τούτοις γεγένηται. Καὶ στις ἀδελφές Αγιοθεοδωρίτισσες, 156.11-12: *τίς τὴν χρυσέαν ὄντως σειρὰν διέρορηξε; τίς ἀδελφῶν χορὸν διεσπάραξε τὸν κορυφαῖον ἀποσπάσας καὶ προὔχοντα;**

8. Ευστάθιος, *Προσφωνητικός*, 143.89-90: *καὶ Ἰωάννης μὲν ἐκεῖνος, ὁ βαθὺν κληρωσάμενος τὸ μακάριον, ὃν ἀδελφὸν μὲν σοὶ ἢ φύσις, ἀδελφὰ δὲ φρονοῦντα ...*, και 144.8-10: *τῇ γὰρ ἀδελφικῇ συζυγίᾳ παρανατέλλων λαμπρὸν ἐπάμφαινε, καὶ ἦν αὕτη ζηλωτὴ τριὰς τὸ τέλειον ἐφ' ἅπασιν καλοῖς διεκφαίνουσα.* Η προσπάθεια χάραξης ενός γενεαλογικού δένδρου της οικογένειας των Αγιοθεοδωριτών έχει, προς το παρόν, χαρακτηριστικά περισσότερο εικασίας παρά τεκμηριωμένης καταγραφής δεδομένων, καθώς οι πηγές σιγοῦν ὅσον αφορά στην συγγένεια του Κωνσταντίνου Αγιοθεοδωρίτη με την υπόλοιπη οικογένεια, που ἔζησε τον 12ο αἰῶνα, ἐνῶ σιωποῦν και σχετικά με τους γονεῖς των τριῶν ἀδελφῶν, ἀλλὰ και για το ποιο ἢ ποια ἀπὸ τα μέλη της οικογένειας του 12ου αἰῶνα υπῆρξαν γονεῖς των Αγιοθεοδωριτῶν που ἔδωσαν συνέχεια στο πατρῶνιμο τον 13ο αἰῶνα. Ο Κωνσταντίνος Μανασσῆς (ἐκδ. Κ. HORNA, *Eine unedierte Rede des Konstantinos Manasses*, *WSI* 28, 1906, 171-204, 176.112-177.128) εγκωμιάζει στον Μιχαήλ Αγιοθεοδωρίτη τα προσωπικά του επιτεύγματα, ισχυριζόμενος ὅτι αὐτὰ ἔχουν ἀξία, μεγαλύτερη ἀπὸ την καταγωγή, ἐνῶ

Είχαν περισσότερες από μίαν αδελφές, εκ των οποίων γνωρίζουμε καλύτερα την Άννα Αγιοθεοδωρίτισσα<sup>9</sup>, χάρη στον *Παρηγορητικό* λόγο που ο Γρηγόριος Αντίοχος απηύθυνε στον Μιχαήλ Αγιοθεοδωρίτη μετά τον θάνατό της. Την στιγμή του θανάτου του Νικολάου ζούσαν ακόμη ο αδελφός του, ο λογοθέτης του δρόμου Μιχαήλ, περισσότερες από μίαν αδελφές (αλλά όχι η Άννα) και μία νύμφη του<sup>10</sup>.

Ο Νικόλαος Αγιοθεοδωρίτης γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη<sup>11</sup>, άγνωστο πότε ακριβώς. Οι πηγές δεν αναφέρουν πρόωρο θάνατο, ούτε το αντίθετο. Η χρονολογία του θανάτου του αναγράφεται σε κίονα του Παρθενώνα<sup>12</sup>. Είναι η τελευταία αναγραφή θανάτου επισκόπου, αρχιεπισκόπου ή μητροπολίτη Αθηνών, από όσες χαράχθηκαν στον Παρθενώνα από τον 6ο μέχρι τον 12ο αιώνα.

---

ο Ευστάθιος, *Προσφωνητικός*, 142.63-65, αναφέρεται εξίσου αόριστα στο γένος του Μιχαήλ. Τείνουμε να πιστεύουμε ότι ο Ιωάννης Αγιοθεοδωρίτης, *μεσάζων* στην αρχή της βασιλείας του Μανουήλ Κομνηνού (Νικήτας Χωνιάτης, *Χρονική διήγησις*, έκδ. J.-L. VAN DIETEN, *Nicetae Choniatae Historia* [CFHB 11], Berlin-New York 1975, 54.78: *μελεδωνόν δὲ μεσεύοντα καὶ τῶν οἰκειῶν ὑποδρηστήρα διαταγμάτων τὸν Ἀγιοθεοδωρίτην τίθησιν Ἰωάννην*) και ο Ιωάννης Αγιοθεοδωρίτης, τον οποίο ο Ευστάθιος, *Προσφωνητικός*, 143.89-90 (παραπάνω) και ο Ευθύμιος Μαλάκης, *Ἐπιτάφιος*, 161.25: *ἦν σοι καὶ ἄλλος ἀδελφὸς ἠδὲ τι χρῆμα καὶ κάλλιστον θρέμμα ...* αναφέρουν ως αδελφό του Νικολάου και του Μιχαήλ, είναι το ίδιο πρόσωπο, στο οποίο θα αναφερόμαστε εφεξής ως Ιωάννης Αγιοθεοδωρίτης 1. Το ίδιο πιστεύει και ο MAGDALINO, *Manuel I*, 256. Αντίθετα, ο A. P. KAZHDAN, *Brat'ja Ajofoodority pri dvore Manuila Komnina*, *ZRVI* 9 (1966) 85-94, 86 και 90 διαχωρίζει τα δύο πρόσωπα και επίσης ο V. LAURENT, *Les registes des actes du patriarcat de Constantinople*, I: *Les actes des patriarches*, 4: *Les registes de 1208 à 1309*, Paris 1971, 1232, *Critique* 3, ο οποίος είναι της γνώμης ότι ο *μεσάζων* ήταν ο πατέρας των τριών αδελφών.

9. Ήταν η μεγαλύτερη όλων των αδελφών. Απεβίωσε πριν από τον Νικόλαο και τον Μιχαήλ, βλ. Αντίοχος, *Παρηγορητικός*, στ. 62, 251.

10. Ευστάθιος, *Μονωδία*, 8.96 κ.ε. και 9.13 κ.ε. Μαλάκης, *Ἐπιτάφιος*, 155.1 κ.ε. και 156.4 κ.ε.

11. Ευστάθιος *Μονωδία*, 5.71 κ.ε. και 6.7-8. Ο A. KAZHDAN, *Studies*, 129, παρερμήνευσε την Μονωδία, η οποία αναφέρει σαφέστατα την Κωνσταντινούπολη, και όχι την Θεσσαλονίκη, ως γενέτειρα πόλη του Νικολάου Αγιοθεοδωρίτη.

12. Στην δυτική πλευρά του ναού, στον κίονα 5 της αρίθμησης των Α. ΟΡΑΝΑΔΟΥ - Λ. ΒΡΑΝΟΥΣΗ, *Τὰ χαράγματα τοῦ Παρθενῶνος, ἤτοι ἐπιγραφὰὶ χαραχθεῖσαι ἐπὶ τῶν κιόνων τοῦ Παρθενῶνος κατὰ τοὺς παλαιοχριστιανικοὺς καὶ βυζαντινοὺς χρόνους*, Ἀθήναι 1973, αρ. 48, 36-38 και 12\*, 14-15\*, 24 κ.ε., 33.

Σύμφωνα λοιπόν με την ανάγνωση του χαράγματος από τον Ρώσο αρχιμανδρίτη Antonin<sup>13</sup>, ο Νικόλαος Αγιοθεοδωρίτης απεβίωσε τον «μήνα Μάιο, ινδικτιώνος η΄, έτους 6683» (= 1175). Ο J. Darrouzès<sup>14</sup> διάβασε πολύ αργότερα το πανομοιότυπο του Antonin ως «μήνα Αύγουστο, μέρα 11 Δευτέρα, ινδικτιώνος η΄, έτους 6683» (= 1175). Τέλος, ο Αναστάσιος Ορλάνδος, κατόπιν νέου εξ αυτοψίας ελέγχου του χαράγματος, διάβασε «μήνα Ιούνιο, ινδικτιώνος η΄, έτους 6683» (= 1175)<sup>15</sup>.

13. Archimandrit ANTONIN, *O drevnich christianskich nadpisach v Athinach*, S. Peterburg 1874, 66, αρ. 83.

14. J. DARROUZÈS, *Obit de deux métropolités d'Athènes, Léon Xéros et Georges Bourtzès d'après les inscriptions du Parthénon*, *REB* 20 (1962) 190-196, 196, 194.

15. ΟΡΛΑΝΔΟΣ – ΒΡΑΝΟΥΣΗΣ, *Χαράγματα*, αρ. 48, 36-38. Ο Ευστάθιος αναφέρει ρητά ότι ήταν καλοκαιρί όταν ο Νικόλαος αρρώστησε (και πέθανε), *Μονωδία*, 5.91-93: Ἦκμαξε τὸ θέρος καὶ τὸ ἀρχιερατικὸν σῶμα ᾔδινε νόσον, τὸ μὲν καὶ τῆς ἐγκρατείας εἰς ξηρότητα διατιθείσης, τὸ δὲ καὶ τῆς ὥρας. Ο Ευθύμιος Μαλάκης, *Ἐπιτάφιος*, 155.18-22, 161.5-13 και ο Ευστάθιος, *Μονωδία*, 4.40-49, 5.71-6.8, διηγούνται ότι, λίγο πριν τον θάνατό του, ο Νικόλαος βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη. Αναχώρησε από την Βασιλεύουσα για να επιστρέψει στην μητρόπολή του, ενώ ήταν ήδη άρρωστος (τον αποχαιρέτησαν ο Ευθύμιος Μαλάκης, ο αδελφός του, ο *λογοθέτης του δρόμου* Μιχαήλ και ο ίδιος ο αυτοκράτορας Μανουήλ, ο οποίος μάλιστα, ισχυρίζεται ο Ευθύμιος Μαλάκης, τὸ τῆς ἀποδημίας δυστυχῆς κατενόησε). Καθ' οδόν προς την Αθήνα, συνάντησε τον Ευστάθιο στην Θεσσαλονίκη. Απεβίωσε λίγο αργότερα, αφού έφτασε στην Αθήνα. Όταν, κατά την μετακομιδή των λειψάνων του στην Κωνσταντινούπολη, προφανώς με σκοπό να ταφούν στην γενέτειρα γη, η πομπή που μετέφερε τον νεκρό ιεράρχη έφτασε στην Θεσσαλονίκη, ο μητροπολίτης Ευστάθιος εκφώνησε την Μονωδία του επί της σορού του υπερτίμου, στην μονή του Αγίου Νικολάου του Μυροβλύτου. Το μοναστήρι αυτό μνημονεύεται από τον Ευστάθιο στην διήγησή του για την κατάκτηση της Θεσσαλονίκης από τους Νορμανδούς (1185): *Eustazio di Tessalonica, la Espugnazione di Tessalonica*, εκδ. Στ. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ [Istituto Siciliano di Studi Bizantini e Neellenici, Testi e Monumenti, Testi 5], Palermo 1961, 94.17-21. Βλ. ΜΑΔΑΡΙΑΓΑ, Ο Ευστάθιος Θεσσαλονίκης και η Μονωδία του, 201-202. Β. ΚΑΤΣΑΡΟΣ, «Παῖδες τοῦ Μυροβλύτου»: Παρατηρήσεις σ' ἓνα χωρίο ἀπὸ τὴν «Ἄλωση» τοῦ Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης, στο: *Χριστιανικὴ Θεσσαλονίκη: ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν μέχρι καὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν (1430) (11ος-15ος μ.Χ.)*, εκδ. Α. Ε. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ, ΚΕ΄ Δημήτρια, Δ΄ Επιστημονικό Συμπόσιο (Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν – Ἱερά Μονὴ Βλατάδων, 29-31 Οκτωβρίου 1990) [Κέντρο Ἱστορίας Θεσσαλονίκης του Δήμου Θεσσαλονίκης 10], Θεσσαλονίκη 1992, 97-110, 100-101. Βλ. επίσης ΛΟΥΚΑΚΙ, *Grégoire Antiochos*, 10-11. SIDERAS, *Byzantinische Grabreden*, 185-187. Ρ. ΑΓΑΡΙΤΟΣ, Mischung der Gattungen und Überschreitung der Gesetze: die Grabrede des Eustathios von Thessalonike auf Nikolaos Hagiotheodorites, *JÖB* 48 (1998) 119-146, 126 και 137.

Ο Α. Kazhdan<sup>16</sup> επεσήμανε κάποια στοιχεία, τα οποία ανέτρεπαν, κατά την γνώμη του, την χρονολόγηση του θανάτου του Νικολάου Αγιοθεοδωρίτη στο 1175 και συνηγορούσαν υπέρ της χρονολόγησής του στο 1178. Ένα από τα στοιχεία αυτά είναι η πιθανή διαφορετική ανάγνωση της αναγραφής του θανάτου: το 1965 ο Kazhdan ζήτησε από την Έρα Βρανούση να πραγματοποιήσει μία νέα εξέταση του χαράγματος. Σύμφωνα με την ανάγνωση της Ελληνίδας βυζαντινολόγου, ο Νικόλαος Αγιοθεοδωρίτης απεβίωσε τον μήνα «Ιούνιο», ενώ διέκρινε σαφώς την «ινδικτιώνα η΄»: μόνο το έτος θα μπορούσε ενδεχομένως να διαβαστεί 6686 (= 1178). Ωστόσο, η τελική εξέταση των επιγραφών που διενήργησε ο Α. Ορλάνδος επιβεβαίωσε την ανάγνωση 1175. Πρέπει να επισημανθεί ότι η 8η ινδικτιών, με την οποία συμφωνούν όλοι οι ερευνητές, αναλογεί στο έτος 6683 (= 1175).

Ένα δεύτερο στοιχείο του Kazhdan για να αποδείξει ότι ο Νικόλαος δεν απεβίωσε το 1175, αλλά το 1178, είναι το *συνοδικόν σημείωμα*, του οποίου συντάκτης είναι, σύμφωνα με την επικεφαλίδα του κειμένου, ο χαρτοφύλαξ του Πατριαρχείου Θεόδωρος Βαλσαμών<sup>17</sup>. Αντικείμενο του *σημειώματος* αποτελεί μία περίπτωση τρίτου γάμου<sup>18</sup> και αποδίδεται

16. KAZHDAN, Brat'ja Ajofoodority, 93 και KAZHDAN – FRANKLIN, *Studies*, 129.

17. Το κείμενο εκδίδεται από τον Α. PAVLOV, Sinodal'noe postanovlenje Konstantinopol'skago patriarha Haritona (1177-1178 g.) o tret'em brake, redaktiironnoe Theodorom Val'samonom, VV 2 (1895) 503-511, 506-511. V. GRUMEL – J. DARROUZÈS, *Les Regestes des actes du patriarcat de Constantinople. I. Les actes des patriarches*, 2-3: *Les Regestes de 715 à 1206*, Paris 1989, 1143. Για την χειρόγραφη παράδοσή του, βλ. Α. SCHMINCK, Zur Entwicklung des Eherechts in der Komnenenepoche, στο: *Το Βυζάντιο κατά τον 12ο αιώνα. Κανονικό δίκαιο, κράτος και κοινωνία*, εκδ. Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ [Εταιρεία Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μελετών, Διπτύχων-Παράφυλλα 3], Αθήνα 1991, 555-587, 583, σημ. 161. Η επικεφαλίδα του *συνοδικού σημειώματος* έχει ως εξής: *Τοῦ ἁγιωτάτου πατριάρχου Ἀντιοχείας κυρίου Θεοδώρου τοῦ Βαλσαμῶν, ἔτι χαρτοφύλακος ὄντος, σημείωμα συνοδικῶν γενόμενον ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ ἁγιωτάτου πατριάρχου κυρίου Χαρίτωνος χάριν τῶν τριγάμων*. Και η γενικότερη δομή αλλά και ο εκφραστικός τρόπος του κειμένου συνηγορούν επίσης υπέρ της πατρότητας του Βαλσαμώνος: Πρὸβλ. Ο. ΛΑΜΨΙΔΗΣ, Πῶς εἰσάγουν εἰς τὰ κείμενά των οἱ ἐξηγηταὶ τῶν κανόνων τὰς εἰδήσεις διὰ τὸν σύγχρονόν των κόσμον, στο: *Το Βυζάντιο κατά τον 12ο αιώνα*, 216 κ. ε. Επίσης G. P. STEVENS, *De Theodoro Balsamone. Analysis operum ac mentis iuridicae* [Corona Lateranensis 16], Roma 1969, 104: «authenticitas Balsamonis (...) est valde probabilis».

18. Ένας άνδρας, ονόματι Μιχαήλ, συγγενής (προσγενής αὐτοῦ καλούμενος Μιχαήλ) του Νικολάου Αγιοθεοδωρίτη, μπορεί ελεύθερα να συνάψει ένα τρίτο γάμο, διότι δεν έχει

ρητά στον οικουμενικό πατριάρχη Χαρίτωνα (Μάρτιος-Αύγουστος 1178 και Φεβρουάριος-Ιούλιος 1179). Στο *σημείωμα* λέγεται ότι το ζήτημα εισηγήθηκε στην σύνοδο ο μητροπολίτης Αθηνών Νικόλαος. Ο μοναδικός Νικόλαος που καταγράφεται στον μητροπολιτικό κατάλογο της Αθήνας είναι ο Αγιοθεοδωρίτης<sup>19</sup>.

Είναι γεγονός ότι η χρονολόγηση αυτού του *σημειώματος* επί Χαρίτωνος απασχόλησε επανειλημμένα την έρευνα. Ενδεικτικά, ο V. Grumel<sup>20</sup> υπέθεσε ότι η παρουσία του ονόματος του πατριάρχη Χαρίτωνος στο έγγραφο οφείλεται σε διπτογραφία του αντιγραφέα του χειρογράφου –ο οποίος διάβασε *Χαρίτων* αντί για *Χάριν τών* (τριγάμων)– και το απέδωσε στον πατριάρχη Μιχαήλ τον του Αγγιάλου (Ιανουάριος 1170-Μάρτιος 1178). Ο ίδιος ερευνητής επεσήμανε ακόμη: α) ότι ο Νικόλαος μνημονεύεται στο *σημείωμα* χωρίς τον τίτλο του *ύπερτίμου*, με τον οποίο τιμήθηκε λίγο πριν το 1173 ή ακόμη και στις αρχές του έτους αυτού, και β) ότι μόνο επί πατριάρχου Μιχαήλ Γ΄ του του Αγγιάλου θα μπορούσε ο Βαλσαμών να είναι χαρτοφύλαξ, διαδεχόμενος τον Σαμουήλ

---

υπερβεί το τεσσαρακοστό έτος της ηλικίας του και δεν απέκτησε παιδιά από τις δύο προηγούμενες του σχέσεις, αλλά και επειδή η πρώτη σχέση που συνήψε δεν προχώρησε ποτέ σε γάμο αλλά διεκόπη στην διάρκεια της μνηστείας, λόγω θανάτου της γυναίκας. Η σύνοδος αντιμετωπίζει το ζήτημα σαν να επρόκειτο για ένα δεύτερο γάμο. Είναι ωστόσο εμφανές, ότι στην παρούσα περίπτωση (*ἐπὶ τούτου τοῦ φάκτου*) παρακάμπτεται η ισχύουσα νομολογία (μνηστεία, επιτίμια), προς επίτευξη μίας ευνοϊκής *ad hoc* απόφασης, εντείνοντας έτσι την εντύπωση, ότι ο Μιχαήλ δεν είναι άλλος από τον λογοθέτη του δρόμου, αδελφό του Νικολάου: PAVLOV, Sinodal'noe postanovlenje, 511.15-21. Για τον 2ο και τον 3ο γάμο, πρβλ. J. DARROUZÈS, *Documents inédits d'écclésiologie byzantine*, Paris 1966, 273.11 κ.ε. J. HAJJAR, *Le Synode Permanent (Σύνοδος Ἐνδημοῦσα) dans l'Église byzantine des origines au XIe siècle* [OCA 164], Roma 1962, 112-114. Ν. ΜΙΛΑΣ, *Τὸ Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, μετ. Μ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ἀθήναι 1906, 913-915. Για τα κωλύματα γάμου στο Βυζάντιο, βλ. ειδικά Κ. Γ. ΠΙΤΣΑΚΗΣ, *Τὸ κώλυμα γάμου λόγω συγγενείας ἐβδόμου βαθμοῦ ἐξ αἵματος στὸ βυζαντινὸ δίκαιο*, Ἀθήνα-Κομοτηνὴ 1985, και ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Παιζοντες εἰς ἄλλοτριους βίους. Δίκαιο καὶ πρακτικὴ τῶν γαμικῶν κωλυμάτων στὸ Βυζάντιο: ἡ τομὴ, στο: *Ἡ Καθημερινὴ Ζωὴ στὸ Βυζάντιο. Τομὲς καὶ συνέχειες στὴν ἑλληνιστικὴ παράδοση. Πρακτικὰ τοῦ Α' Διεθνoῦς Συμποσίου, 15-17 Σεπτεμβρίου 1988*, εκδ. Χ. Γ. ΑΓΓΕΛΙΔΗ [ΚΒΕ/ΕΙΕ, Διεθνή Συμπόσια], Αθήνα 1989, 217-236. Μ. ANGOLD, *Η βυζαντινὴ ἐκκλησία και τα προβλήματα του γάμου*, *Δωδώνη* 17 (1988) 179-194.

19. Βλ. G. FEDALTO, *Hierarchia Ecclesiastica Orientalis, I: Patriarchatus Constantinopolitanus*, Padova 1988, 489-493.

20. GRUMEL – DARROUZÈS, *Regestes*, 1143.

Μαυρόποδα, ο οποίος κατείχε το αξίωμα αυτό στις αρχές του 1170<sup>21</sup>. Ο δε Α. Schminck πιστεύει ότι η απόδοση του *σημειώματος* στον πατριάρχη Χαρίτωνα οφείλεται μάλλον σε ενσυνείδητη διαστρέβλωση της αλήθειας από τον ίδιο τον Βαλσαμώνα, ο οποίος, για δικούς του προσωπικούς λόγους, δεν θέλησε να το αποδώσει στον Μιχαήλ Γ<sup>22</sup>.

Στις προηγούμενες γνώμες των δύο ερευνητών, που αμφισβητούν την απόδοση στον Χαρίτωνα, μπορούν να προστεθούν και οι εξής ενδείξεις: πιστεύουμε ότι υπέρ της ταυτοποίησης του Νικολάου του *σημειώματος* με τον Νικόλαο Αγιοθεοδωρίτη συνηγορεί και το γεγονός ότι σε αυτόν οφείλονται και άλλες σημαντικές παρεμβάσεις στην ρύθμιση των γαμικών συναλλαγών<sup>23</sup>, όπως η εισήγησή του στην ενδημούσα σύνοδο της 11ης Απριλίου του 1166 (επί Λουκά Χρυσοβέργη), ώστε να καθιερωθεί το «ανατρεπτικό κώλυμα» για τους γάμους εβδόμου βαθμού συγγένειας εξ αίματος<sup>24</sup>.

21. Ήταν παρών ως *χαρτοφύλαξ* στην σύνοδο του 1170, συνεδρία της 30ής Ιανουαρίου: ΣΑΚΚΟΣ, *Ὁ Πατήρ μου μείζων*, 187. Κατά την Τεσσαρακοστή του 1170 εκφώνησε *κατηχητικό λόγο* ενώπιον του πατριάρχη Μιχαήλ Γ'. Τον λόγο αυτό εκδίδει ο Ιω. ΠΟΛΕΜΗΣ, *Ἀνέκδοτος κατηχητικός λόγος τοῦ Σαμουήλ τοῦ Μαυρόποδος*, *Ελληνικά* 45 (1995) 49-63, κείμενο 54 κ.ε.

22. SCHMINCK, *Zur Entwicklung*, 582-583 και σημ. 163-164.

23. Βλ. και την *σχετική μαρτυρία του Ευσταθίου*, *Μονωδία*, 10.53-56: *ἀλλ' ὅσον ψυχὴ ἔννοος διοικεῖ καὶ ἀποτάττει προσεχῶς εἰς ἔμψυχον, ὅπερ ἐκεῖνο γένος τοῦ κειμένου, καλὸν μὲν καὶ ἄλλως, οἷς τε ἀπένευεν εἰς ἑαυτὸ καὶ οἷς τὸ συζυγοῦν εὐρύθμως ἡρόμωτο, οὐχ ἥκιστα δὲ καὶ οἷς τοῦτον εἰς κόσμον προεβάλλετο.*

24. ΡΑΛΛΗΣ - ΠΟΤΛΗΣ, τ. Ε', 95-98 = PG 119, 769-773. GRUMEL - DARROUZÈS, *Regestes*, 1068. Ο γάμος μεταξύ συγγενών εξ αίματος απαγορευόταν μέχρι τον 7ο βαθμό (τέκνο δευτέρου εξαδέλφου), αλλά όσοι είχαν συνάψει κρυφά τέτοιους γάμους μπορούσαν, επικαλούμενοι άγνοια του κωλύματος, να διατηρήσουν την εγκυρότητα του γάμου τους, αν και υποβάλλονταν πάντα στα καθιερωμένα επιτίμια. Ο Νικόλαος Αγιοθεοδωρίτης εισηγήθηκε στην Σύνοδο της 11ης Απριλίου του 1166 την υποχρεωτική ακύρωση αυτών των γάμων. Η Σύνοδος συναίνεσε και ο αυτοκράτορας ενέκρινε με *πρόσταγμα* την συνοδική απόφαση: JGR, I, Coll. IV, αρ. 69, 408-410 και ΡΑΛΛΗΣ - ΠΟΤΛΗΣ, τ. Ε', 311-313 (= PG 133, 769-772). DÖLGER - WIRTH, *Regesten*, 1469b. Το *πρόσταγμα* διαβάστηκε ενώπιον της Συνόδου στις 25 Απριλίου. Ακολούθησε ένα *συνοδικόν σημείωμα*, έκδ. Α. Ρ. ΚΑΖΗΔΑΝ, *Dva novych vizantijskich pamjatnika XII stoletja*. 1. Prodróm i ego stihí na roždenie Alekseja Komnena. 2. Sinodol'noe postanovlenie 1166g., VV 24 (1964) 58-90, βλ. 84-90 και κείμενο 87-88 και D. SIMON, *Ein Synodalakt aus dem Jahre 1166*, FM 1 (1976) 123-125. GRUMEL - DARROUZÈS, *Regestes*, 1072. ΗΑΪΑΡ, *Synode permanent*, 109. Ειδική μελέτη του ΠΙΤΣΑΚΗ, *Κώλυμα*, κυρίως 296-321 και, ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Παίζοντες εἰς ἄλλοτρίους βίους*, 223 και

Πρέπει να υπογραμμιστεί επιπλέον το γεγονός ότι η υπόθεση του *σημειώματος* αφορά ένα «συγγενή» του Νικολάου, ονόματι Μιχαήλ (*προσγενής αὐτοῦ καλούμενος Μιχαήλ*). Ο Κ. Πιτσάκης<sup>25</sup> υποπτεύθηκε ότι πρόκειται για τον αδελφό του, τον λογοθέτη του δρόμου Μιχαήλ Αγιοθεοδωρίτη.

Επομένως, το *σημείωμα* θα μπορούσε να χρονολογηθεί ανάμεσα στις ημερομηνίες της ανάληψης πατριαρχικών καθηκόντων του Μιχαήλ Γ' (1170) και του θανάτου του Νικολάου Αγιοθεοδωρίτη (1175). Και αν ληφθεί υπ' όψιν, ότι ο Νικόλαος κατέχει τον τίτλο του *ὑπερτίμου* το αργότερο από τον Ιούλιο του 1173, το χρονικό διάστημα που πλαισιώνει την έκδοση του *σημειώματος* περιορίζεται στην περίοδο μεταξύ του 1170 και, το αργότερο, του Ιουλίου του 1173 (στην περίοδο, δηλ. κατά την οποία ο Αγιοθεοδωρίτης δεν ήταν ακόμη *ὑπερτίμος*). Αν προστεθεί και το γεγονός ότι ο Νικόλαος Αγιοθεοδωρίτης επισκέφθηκε την Κωνσταντινούπολη το 1173 (τον βρίσκουμε, στις 11 Ιουλίου, να συμμετέχει στην σύνοδο, στα πρακτικά της οποίας μαρτυρείται για πρώτη φορά ως *ὑπερτίμος*<sup>26</sup>), το 1173 (αρχές) προκύπτει, με αρκετή ασφάλεια, ως πιθανότερη χρονολογία έκδοσης του εν λόγω *συνοδικοῦ σημειώματος*. Η μαρτυρία, επομένως, του επίμαχου αυτού κειμένου δεν αποτελεί απόδειξη, ώστε να χρονολογηθεί ο θάνατος του Νικολάου στο 1178.

Η επαγγελματική σταδιοδρομία του Νικολάου Αγιοθεοδωρίτη αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της πρακτικής της συσσώρευσης αξιωμάτων, κοσμικών και εκκλησιαστικών, από ένα άτομο, πρακτική συνηθισμένη τον 12ο αιώνα και ιδίως επί Μανουήλ Κομνηνού, παρά το γεγονός ότι το κανονικό δίκαιο απαγόρευε ομόφωνα την ανάληψη κοσμικών αξιωμάτων από κληρικούς και μοναχούς<sup>27</sup>. Ο Ευθύμιος

σημ. 20, 226 και σημ. 29, 231-234. Σύντομη ιστορική επισκόπηση πραγματοποιείται από τον Φ. Ν. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗ, *Τὸ ἐκ συγγενείας αἵματος ζ' βαθμοῦ κώλυμα γάμου καὶ ἡ πρόσταξις ἔτους 1186, τοῦ αὐτοκράτορος Ἰσαακίου Β' τοῦ Ἀγγέλου* [Πραγματοεῖται τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 6.2], Ἀθῆναι 1937. Βλ. επίσης J. DARROUZÈS, *Questions de droit matrimonial*, *REB* 35 (1977) 107-157, 117-119. A. SCHMINCK, *Kritik am Tomos des Sisinius*, *FM* 2 (1977) 215-254, 217-218.

25. ΠΙΤΣΑΚΗΣ, *Κώλυμα*, 303-304 και κυρίως 332, σημ. 37. Βλ. πιο πάνω, σημ. 18.

26. Βλ. παρακάτω, σημ. 93.

27. Γνωστά παραδείγματα αυτής της πρακτικής αποτελούν επίσης ο σχολιαστής των ιερών κανόνων και διάκονος της Μεγάλης Εκκλησίας Αλέξιος Αριστηνός και ο διδάσκαλος και *μαΐστωρ τῶν ρητόρων* Νικόλαος Καταφλώρον: DARROUZÈS, *Notice sur*

Μαλάκης Νέων Πατρών και ο Ευστάθιος Θεσσαλονίκης αναφέρονται σε αυτόν τον «όγκο αξιωμάτων»<sup>28</sup>. Οι πηγές δεν διευκρινίζουν –πλην ελαχίστων εξαιρέσεων– την σειρά με την οποία ο Νικόλαος κατείχε κάθε αξίωμα. Παρουσιάζουμε πρώτα τα κοσμικά αξιώματα –τα περισσότερα, αν όχι όλα, ημιεκκλησιαστικού χαρακτήρα– και στην συνέχεια τα αμιγώς εκκλησιαστικά (από διδάσκαλος τοῦ *Εὐαγγελίου* και ἔως την αρχιεροσύνη).

Τα ρητορικά κείμενα μαρτυρούν ότι ο Νικόλαος Αγιοθεοδωρίτης κατείχε τα κοσμικά αξιώματα του *μεγάλου λογαριαστοῦ τῶν εὐαγῶν σεκρέτων*<sup>29</sup> και του *ὀρφανοτρόφου*<sup>30</sup>, πράγμα που σημαίνει –και ιδίως αν

Grégoire Antiochos, 84-85 και σημ. 37, και 66 αντίστοιχα. Για τον Αριστηνό, βλ. επίσης J. DARROUZÈS, *Recherches sur les ὀφφίκια de l'Église byzantine* [AOC 11], Paris 1970, 80-82 και ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Georges et Démétrios Tornikès, Lettres et Discours. Introduction, texte, analyses, traduction et notes*, Paris 1970, 53-57. R. GUILLAND, *Études sur l'histoire administrative de l'Empire Byzantin. L'orphantrophe*, *REB* 23 (1965) 205-221, 213. Για τον Νικόλαο Καταφλώρον, βλ. παρακάτω, σημ. 73. Για τα απαγορευμένα στους κληρικούς επαγγέλματα και αξιώματα, βλ. Ε. ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ, *Επιτρεπόμενες και απαγορευμένες κοσμικές ενασχολήσεις του βυζαντινού κλήρου*, στο: *Δ' Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο. Πρακτικά*. Θεσσαλονίκη 1983, 143-166. J. M. HUSSEY, *The Orthodox Church in the Byzantine Empire*, Oxford 1986, 326-327. J. MEYENDORFF, *Balsamon, the Empire and the Barbarians*, στο: *Το Βυζάντιο κατά τον 12ο αιώνα*, 533-542, 541. MAGDALINO, *Manuel I*, 306-307.

28. Μαλάκης, *Ἐπιτάφιος*, 154.26-27: *κείται μὲν ὁ τῆς Ἀττικῆς φωστήρ, ὁ τῆς ἐκκλησίας κόσμος, τὸ τῶν ἀρχιερέων ἀγλαΐσμα, τῆς συγκλήτου τὸ κλέος. Και 159.2-4: καὶ ταῦτα τοσοῦτον περικειμένον ὄγκον ἀξιομάτων καὶ τοσαύτη δόξη περιστρεφόμενον, τὰ πρῶτα φέροντα τῆς συγκλήτου καὶ τῆς συνόδου τὰ τιμώτερα*. Ευστάθιος, *Προσφωνητικός*, 143.97-144.8: *οἷος δὲ καὶ ὁ λοιπὸς ἱερὸς ἀδελφὸς καὶ ὄσοις ἐξ ἔτι νέου θάλους ἦνθει τοῖς ἀγαθοῖς (...)* ἀρέσκει δὲ εἰς ἐπίτομον κἀνταῦθα τοσοῦτον εἰπεῖν, ὡς ἐμέριζεν ἑαυτὸν ἀμφοῖν οὔτε τῶν βασιλείων λειπόμενος καὶ τοῖς ἱεροῖς ἀνακτόροις ἐνδιατώμενος, ἐνταῦθα μὲν αὐτὸς ἐκλάμπων καὶ φῶς ἐκδισκεύων ἀπάσης χάριτος, ἐκεῖ δὲ κατὰ τινα σύμφανσιν.

29. Ευστάθιος, *Μονωδία*, 11.81: *καί, ὡς ἐκ βασιλέως, προήδρευε τῶν λογιστῶν εὐαγῶς*. Ο ΚΑΖΗΔΑΝ, *Brat'ja Ajofoodority*, 92, σημ. 29, αμφισβήτησε αδικαιολόγητα αυτό το δεδομένο, παρόλο που επιβεβαιώνεται από το σχόλιο ἀντὶ τοῦ *λογαριαστής ἦν τῶν εὐαγῶν σεκρέτων* στο περιθώριο του *Scorialensis gr.* (265) Y-II-10. Ο μετέπειτα οικουμενικός πατριάρχης Βασίλειος Καματηρός (1183) αναγκάστηκε να παραιτηθεί από μέγας λογαριαστής τῶν εὐαγῶν σεκρέτων πριν αναλάβει τα καθήκοντά του ως *χαρτοφύλαξ* του Πατριαρχείου: ΛΟΥΚΑΚΙ, *Grégoire Antiochos*, 31-32 και σημ. 19-20.

30. Μαλάκης, *Ἐπιτάφιος*, 158.12-19: *Χηρῶν δὲ προστάτης καὶ ὀρφανῶν, τίς οὔτω κατὰ τὸν μέγαν Ἀθηνῶν ἐχρημάτισεν, ὃν πάλαι καὶ τοῖς τοῦ Θεοῦ βουλήμασις ὑπηρετούμενος Βασιλεὺς καλῶς ἄρα καὶ δικαίως τοῦ τῶν ὀρφανῶν προούτησατο τάγματος; ἐξ ἐκεῖνου*

καταλάμβανε ταυτόχρονα και τις δύο θέσεις- ότι διαχειριζόταν μεγάλο μέρος των οικονομικών πόρων της αυτοκρατορίας.

Σύμφωνα με τον Ν. Οικονομίδη, ως αποτέλεσμα της αναδιοργάνωσης των οικονομικών υπηρεσιών του κράτους από τον Αλέξιο Κομνηνό, ο *μέγας λογαριαστής τῶν σεκρέτων* (εμφανίζεται από το 1094) διαχειρίζεται την ακίνητη περιουσία (αγροτική και αστική) του δημοσίου<sup>31</sup>, ενώ ο *μέγας λογαριαστής τῶν εὐαγῶν σεκρέτων* (από το 1099) διαχειρίζεται την ακίνητη περιουσία του στέμματος (των *εὐαγῶν οἴκων*, οι οποίοι μετατρέπονται σταδιακά σε *εὐαγῆ σέκρετα*, γραφεία περιουσιακής διαχείρισης, χάνοντας τον φιλανθρωπικό τους χαρακτήρα)<sup>32</sup>.

Αντίθετα με τα υπόλοιπα *εὐαγῆ σέκρετα*, το Ορφανοτροφείο του Αγίου Παύλου διατήρησε τον φιλανθρωπικό του χαρακτήρα. Ο Αλέξιος Κομνηνός το αναδιοργάνωσε, μετατρέποντάς το σε ένα αχανές συγκρότημα -μία πόλη μέσα στην πόλη, που συμπεριελάμβανε όλα τα είδη κοινωνικής πρόνοιας- και η χρηματοδότησή του γινόταν από το

---

γούν ἐννοήσας οἶον καλὸν ὀρφανῶν προστασία καὶ πενομένων προμήθεια μετεβίβασε τὴν κλησιν εἰς ἔργον καὶ τὴν ἐπωνυμίαν ἤγαγεν εἰς ἀλήθειαν, κάλλιον εἶναι φάμενος ὀρφανοτρόφον εἶναι ἢ λέγεσθαι, κρεῖττον ἔχων τὸ ἐκ πραγμάτων καὶ μὴ ἐκ τῆς ἀξίας παρωνυμίζεσθαι.

31. *Μέγας λογαριαστής τῶν σεκρέτων* («τῶν μὲν δημοσίων εισφορῶν φροντιστὴν μέγιστον») και *πρωτονοτάριος τοῦ δρόμου* στις αρχές της βασιλείας του Μανουήλ Κομνηνού (1143) ἦταν ο Ιωάννης εκ Πούτζης, ο οποίος κατείχε και τα δύο αξιώματα ἤδη από την βασιλεία του Ιωάννη Β' Κομνηνού (Νικήτας Χωνιάτης, *Χρονική διήγησις*, 54.75-78). Ο ίδιος μαρτυρεῖται ως *μεγαδοξότατος μέγας λογαριαστής* στην σύνοδο της 26ης Ιανουαρίου 1156 *περὶ τοῦ δόγματος* «σὺν ὁ προσφέρων καὶ προσφερόμενος καὶ προσδεχόμενος» (PG 140, 148D. GRUMEL - DARROUZÈS, *Regestes*, 1038). Στην σύνοδο της 12ης Μαΐου 1157, περὶ του ἰδίου δογματικού ζητήματος, ο εκ Πούτζης μαρτυρεῖται ως *μεγαδοξότατος μέγας λογαριαστής τῶν σεκρέτων καὶ πρωτονοτάριος* (PG 140, 177D = ΣΑΚΚΕΛΙΩΝ, *Πατριακή Βιβλιοθήκη*, 316. GRUMEL - DARROUZÈS, *Regestes*, 1041). Πρβλ. Ο. ΚΡΕΣΤΕΝ, *Zum Sturz des Theodoros Styppeiotes*, *JÖB* 27 (1978) 49-103, 84-85. MAGDALINO, *Manuel I*, 254.

32. Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *L'évolution de l'organisation administrative de l'empire byzantin au XIe siècle (1025-1118)*, *TM* 6 (1976) 125-152 (= ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Byzantium from the Ninth Century to the Fourth Crusade, Studies, Texts, Monuments* [Variorum], Hampshire 1992, αρ. X), 138-141. Επίσης, την παλαιότερη μελέτη του R. GUILLAND, *Études sur l'histoire administrative de l'Empire Byzantin. Le logariaste, ὁ λογαριαστής, le grand logariaste, ὁ μέγας λογαριαστής*, *JÖB* 18 (1969) 101-113, 109. Για την εξέλιξη των *εὐαγῶν οἴκων* σε *εὐαγῆ σέκρετα*, βλ. επίσης ΑΙ. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινὴ Ἱστορία, (867-1081)*, τ. Β' 2, Ἀθήνα 1989, 299-301.

κράτος<sup>33</sup>. Ο ορφανοτρόφος, *άνηρ τις τῶν ἐνδοξοτάτων*, σύμφωνα με την Άννα Κομνηνή, είχε ως πρωταρχικό του μέλημα την διαχείριση των οικονομικών του φιλανθρωπικού συγκροτήματος, αλλά και της τεράστιας ακίνητης περιουσίας του ανά την αυτοκρατορία<sup>34</sup>.

Ο Αλέξιος Αριστηνός είναι ο πρώτος γνωστός *ορφανοτρόφος* τον 12ο αιώνα<sup>35</sup>. Μαρτυρείται ως *νομοφύλαξ* και *ορφανοτρόφος* από την βασιλεία του Ιωάννη Β΄ Κομνηνού<sup>36</sup>. Κατά τον J. Darrouzès, ο Αλέξιος ήταν *ορφανοτρόφος* μέχρι τις αρχές της πατριαρχίας του Λουκά Χρυσοβέργη (1157-1170)<sup>37</sup>. Ο Αριστηνός μετέβη στην Ελλάδα,

33. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, *Évolution*, 141 και ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, Paris 1972, 319.

34. Άννα Κομνηνή, *Ἀλεξιάς* (έκδ. D. REINSCH – A. KAMBYLIS, *Annae Comnenae Alexias* [CFHB 40/1], Berlin 2001), 482-484. Το αξίωμα του *ορφανοτρόφου* του Αποστόλου ή του Αγίου Παύλου απονέμεται από τον αυτοκράτορα, αν και φορείς του είναι μοναχοί και κληρικοί –όπως συμβαίνει συνήθως με τα αξιώματα που αφορούν ευαγή ιδρύματα. Αντίθετα ωστόσο με άλλα ημεκκλησιαστικά αξιώματα (*νομοφύλαξ*, *μαΐστωρ τῶν ρητόρων*), ο *ορφανοτρόφος* εδρεύει ανάμεσα στους πολιτικούς –και όχι στους εκκλησιαστικούς– άρχοντες (DARROUZÈS, *Ὁφφίκια*, 36 και σημ. 3, 37, 80 και 194). Πρβλ. N. SVORONOS, *Les privilèges de l'église à l'époque des Comnènes: un rescrit inédit de Manuel 1er Comnène*, *TM* 1 (1965) 325-391 (= ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Études sur l'organisation intérieure, la société et l'économie de l'empire byzantin* [Variorum Reprints], London 1973, αρ. VII), 368-369. GUILLAND, *Orphanotrophe* (στον κατάλογο των *ορφανοτρόφων* δεν συμπεριλαμβάνεται ο Νικόλαος Αγιοθεοδωρίτης). H. AHRWEILER, *Byzance et la mer. La marine de guerre, la politique et les institutions maritimes de Byzance aux VIIe-Xve siècles* [Bibliothèque byzantine, Études 5] Paris 1966, 141-142 και 272. F. DÖLGER, *Beiträge zur Geschichte der byzantinischen Finanzverwaltung besonders des 10. und 11. Jahrhunderts*, Darmstadt 1960 (1927), 43. Β. Α. ΛΕΟΝΤΑΡΙΤΟΥ, *Εκκλησιαστικά αξιώματα και υπηρεσίες στην πρόμη και μέση βυζαντινή περίοδο* [Forschungen zur Byzantinischen Rechtsgeschichte. Athener Reihe 8], Αθήνα-Κομοτηνή 1996, 444. MAGDALINO, *Manuel I*, 230, 308, 330.

35. Ο μοναχός Κάνδιδος ο *ορφανοτρόφος*, ο οποίος μαρτυρείται σε *σημείωμα* του Δούκα της Θεσσαλονίκης Ιω. Κοντοστέφανου, του Νοεμβρίου 1162, σχετικό με την αγιορείτικη μονή της Λαύρας (*Actes de Lavra. I. Des origines à 1204*, έκδ. P. LEMERLE – A. GUILLON – N. SVORONOS – D. PAPACHRYSSANTHOU [Archives de l' Athos V], Paris 1970, 64, 327 και 331.30) θεωρήθηκε από τον GUILLAND, *Orphanotrophe*, 213, ως αξιωματούχος του Ορφανοτροφείου του Αποστόλου Παύλου. Ωστόσο, από το ανωτέρω *σημείωμα* διαφαίνεται σαφώς ότι ο Κάνδιδος ήταν καθαρά τοπικός εκκλησιαστικός λειτουργός.

36. A. GARZYA, *Nicephori Basilacae orationes et epistolae*, Leipzig 1984, 10.

37. DARROUZÈS, *Tornikès*, 56.

πιθανότατα ως *πραΐτωρ*, όταν ήταν *νομοφύλαξ* και *ὄρφανοτρόφος*<sup>38</sup>. Υποθέτουμε ότι ο Νικόλαος Αγιοθεοδωρίτης ανέλαβε την ηγεσία του Ορφανοτροφείου είτε κατά την διάρκεια των μηνών –ή των ετών– που ο Αριστηνός απουσίαζε στην Ελλάδα (και σε αυτήν την περίπτωση, ο Αγιοθεοδωρίτης θα υπήρξε *ὄρφανοτρόφος* για κάποιο χρονικό διάστημα πριν το 1148)<sup>39</sup> είτε μετά την οριστική αποχώρηση του Αριστηνού, περί τα 1157-1158. Ο επόμενος *ὄρφανοτρόφος*, ο Μιχαήλ Αγιοθεοδωρίτης, αδελφός του Νικολάου, απαντά το 1166, στα πρακτικά της συνόδου, όπου καταγράφεται και η πρώτη μαρτυρία του ιδίου του Νικολάου με την ιδιότητα του μητροπολίτη<sup>40</sup>.

Οι πηγές παρουσιάζουν τον Νικόλαο Αγιοθεοδωρίτη ως νομοδιδάσκαλο και δικαστή. Ο Ευστάθιος Θεσσαλονίκης μάς πληροφορεί ότι ο Νικόλαος δίδασκε τους νόμους, εκπληρώνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο ένα καθήκον, το οποίο είχε κληρονομήσει από τους προγόνους του<sup>41</sup>. Ο

38. Ως *πραΐτωρ* Ἑλλάδος καὶ Πελοποννήσου υπηρέτησε ἄλλωστε αργότερα και ο Ιωάννης Αγιοθεοδωρίτης 1 (Νικίτας Χωνιάτης, *Χρονική διήγησις*, 58.90-94) αλλά και ο ίδιος ο Νικόλαος ταξίδευσε στην Ελλάδα ως *ἐξισωτής*. DARROUZÈS, *Tornikès*, 54-56. Βλ. μία από τις πολλές μαρτυρίες του Θεόδωρου Προδρομού στην απουσία και την επάνοδο του Αριστηνού στα καθήκοντα του ορφανοτρόφου: *Εἰσιτήριος τῷ αὐτῷ ὄρφανοτρόφῳ, καὶ νομοφύλακι, δις τὴν τοῦ ὄρφανοτρόφου ἀξίαν λαμβάνοντι*, PG 133, 1274B: *Διὰ τοῦτο σε καὶ Ἑλλὰς ἢ πολυθρύλλητος ἔσχε μέγιστον ἡγεμόνα (...)*. Πρβλ. W. HÖRANDNER, *Theodoros Prodromos, Historische Gedichte* [WBS, Bd. XI], Wien 1974, 460 κ.ε. I. VASSIS, *Graeca sunt, non leguntur. Zu den schedographischen Spielereien des Theodoros Prodromos*, *BZ* 86-87 (1993-1994) 1-19, 8. MAGDALINO, *Manuel I*, 234.

39. Με το *οφφίκιο* του *νομοφύλακος* μαρτυρείται, από το 1148 μέχρι και το 1164, ο Θεόδωρος Παντεχνής (DARROUZÈS, *Tornikès*, 50-51). Άρα, ο Αριστηνός θα μπορούσε να είναι *νομοφύλαξ* μόνο νωρίτερα από το 1148, πράγμα που σημαίνει ότι και η αποστολή του στην Ελλάδα, κατά την διάρκεια της οποίας ήταν *νομοφύλαξ* και *ὄρφανοτρόφος*, πραγματοποιήθηκε νωρίτερα από το 1148.

40. ΣΑΚΚΟΣ, *Ὁ Πατήρ μου μείζων*, 142 και 154 αντίστοιχα.

41. Ευστάθιος, *Μονωδία*, 11.76-80: *ἡ τῶν νόμων διδασκαλία περιελεύσεται τούτους εἰς μνήμην, ἦν καθήκουσαν ἐκ προγόνων παραλαβὼν οὐ μόνον εἰς ἄρτιον περιεσώσατο ἑαυτῷ, ἀλλὰ καὶ διένειμε τῷ τῆς διδασκαλίας ταλάντῳ πολλαπλοῦν ποιησάμενος τὸ τῆς χάριτος*. Ένας από τους προγόνους αυτούς υπήρξε σίγουρα ο Κωνσταντίνος Αγιοθεοδωρίτης, τον οποίο τόσο ο Μιχαήλ Ιταλικός όσο και ο Θεόδωρος Προδρομος εγκωμιάζουν ως άρτιο νομικό και διδάσκαλο της νομικής επιστήμης. A. MAJURI, *Anecdota Prodromea del Vat. gr. 305, Rendiconti della Reale Accademia dei Lincei, Classe di Scienze morali, storiche e filologiche* [Serie Quinta 17], Roma 1908, 518-554, βλ. 535-540 και P. GAUTIER, *Michel Italikos, Lettres et discours* [AOC 14], Paris 1972, 89-91.

Γρηγόριος Αντίοχος, στην Ἐπιστολή I, ομολογεί, εμμέσως πλην σαφώς, ότι δάσκαλός του στην νομική επιστήμη υπήρξε ο Νικόλαος, και ότι ο ίδιος έγινε δικαστικός λειτουργός (διετέλεσε *κριτής τοῦ βήλου* και αργότερα *μέγας δρουγγάριος τῆς Βίγλης*) κατόπιν προτροπῆς του Νικολάου και πιθανόν χάρι στην μεσολάβησή του<sup>42</sup>. Τέλος, την δικαστική ιδιότητα του Αγιοθεοδωρίτη επιβεβαιώνουν ἔμμεσα ο Ευστάθιος και ο Γρηγόριος Αντίοχος<sup>43</sup>. Ο J. Darrouzès<sup>44</sup> υπέθεσε ότι, εφόσον μαρτυρεῖται ως νομοδιδάσκαλος, ο Νικόλαος Αγιοθεοδωρίτης θα πρέπει να κατείχε το αξίωμα του *νομοφύλακος*, αξίωμα το οποίο τον 11ο αιώνα αντιστοιχοῦσε με τον θεσμοθετημένο από την πολιτεία καθηγητή του Δικαίου<sup>45</sup>. Ωστόσο,

42. Αντίοχος, Ἐπιστολή I, 401.9-13: Ἔνα τί γὰρ ἐλευθερία τετιμημένοι δουλοπρεπῶς αὐτῇ προσηνέχθημεν καὶ ἐν ἀτίμοις τὸ καλὸν τοῦτο καὶ πολῦτιμον θέμενοι χρῆμα καὶ οὐ μηδεμίαν οἱ τὴν Θέμιν πρεσβεύοντες ἴσασι διατίμησιν, τὸ μηδὲ ὀβολοῦ τιμώμενον ἀνελεύθερον ἡρετισάμεθα; Καὶ 402.5-8: Οἷς οὖν ταῖς σαῖς ὑποθημοσύναις πιθήσαντες ἐν δευτέρῳ τῆς πονήρου ταύτης καὶ ἀνονήτου δουλείας τὴν μακαρίαν ἐλευθερίαν ἐθέμεθα, διὰ τοῦτο οὕτως ἡμᾶς περιόψεσθαι χρῆναι ὡήθης; Καὶ ποῦ τοῦτο ἐν δικαίοις θεῆι τις ἄν; DARROUZÈS, Notice sur Grégoire Antiochos, 80. ΛΟΥΚΑΚΙ, *Grégoire Antiochos*, 12-25.

43. Ευστάθιος, *Μονωδία*, 11.82-83: καὶ τὸ τῆς δίκης εὐθὺ ἐντέχνως ἐρρῦθμιζεν καὶ τοῦ κανόνος, ὃ φασιν, ἦν εὐθέστερος. Καὶ 13.66-67: Ὡς πρᾶξι μὲν τὰ δέοντα θεοκίνητε νοήμασι δὲ ἐπιβάλεῖν ὀξύτατε ὃ στάθμη δικαιοσύνης ὃ κατὰ τῆς ἀδικίας τέμνων πέλεκυς καὶ μοι μαρτυρήσει πρὸς ἄλλοις τῷ λόγῳ καὶ τὰ τῆς ἐξιώσεως... Αντίοχος, Ἐπιστολή I, 407.29-408.1: Μεταθέσομαι τὴν δίκην, ἐφετὸν καθίσω κριτήριον, ἀναδικάσομαι τὰ ψηφισθέντα, δευτέροις ἀγῶσι τὴν ἦτταν ἀνακαλέσομαι, οὐχ ἔτερον ἐφέτην ζητήσας ἀνακρινοῦντα τὰ δόξαντα, ἀλλ' αὐτὸν σὲ καὶ αὐθις εἰς τοῦτο ἐλόμενος.

44. DARROUZÈS, *Tornikès*, 55 καὶ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Ὁφάκια, 82.

45. Πρέπει πάντως να τονιστεῖ ἐδῶ ότι, σύμφωνα με τα πορίσματα τῆς νεότερης ἔρευνας, τὸ *Διδασκαλεῖον τῶν Νόμων* που ἰδρύσε ο Κωνσταντῖνος Μονομάχος (1047) δεν εἶχε συνέχεια καὶ παρήκμασε ἤδη ἀπὸ το 1054 καὶ σίγουρα μετὰ τὴν ἐκλογή του πρώτου *νομοφύλακος* Ἰωάννη Ξιφιλίνου, ως πατριάρχῃ (1η Ἰανουαρίου 1064): W. WOLSKA-CONUS, *Les écoles de Psellos et de Xiphilin sous Constantin IX Monomaque*, *TM* 6 (1976) 223-243, 242-243. ΑΙ. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Τὸ Πολίτευμα καὶ οἱ Θεσμοὶ τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας (324-1204). Κράτος-διοίκηση, οἰκονομία-κοινωνία*, Αθήνα 2004, 345-348. Σπ. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, *Οἱ σπουδές του δικαίου στο Βυζάντιο, ιδιαίτερα στη Μακεδονία, κατὰ τον δέκατο τέταρτο αἰώνα*, *Βυζαντινά* 21 (2000) 475-492, κυρίως 483, σημ. 30 καὶ 486, με ἐξειδικευμένη βιβλιογραφία. Για τὸν *νομοφύλακα*, βλ. ἐπίσης P. LEMERLE, *Cinq études sur le XIe siècle byzantin* [Le monde byzantin], Paris 1977, 207 κ. ε. (Le gouvernement des Philosophes). ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, *Listes de préséance*, 22, 259 καὶ σημ. 11. W. WOLSKA-CONUS, *L'école de droit et l'enseignement du droit à Byzance au XIe siècle: Xiphilin et Psellos*, *TM* 7 (1979) 1-107. Β. ΚΑΤΣΑΡΟΣ, Προδρομικοὶ «θεσμοί» για τὴν οργάνωση τῆς ἀνώτερης ἐκπαίδευσης τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν ἀπὸ τὴν προκομνηνεία περίοδο, στο: *Ἡ αυτοκρατορία σε κρίση* (:).

καμία γνωστή σε μας πηγή δεν αναφέρει τον Νικόλαο ως νομοφύλακα. Τον 12ο αιώνα, ο νομοφύλαξ μαρτυρείται ως δικαστική αρχή<sup>46</sup>, και όχι ως καθηγητής του Δικαίου<sup>47</sup>. Μάλιστα, καμία νομοθετική ρύθμιση του 12ου αιώνα δεν αναφέρει την ύπαρξη κρατικού εκπαιδευτικού ιδρύματος για την κατάρτιση νομικών<sup>48</sup>. Ταυτόχρονα, σφραγίδα<sup>49</sup> μαρτυρεί την δραστηριότητα «διδασκάλου των νόμων».

Ο Ευστάθιος<sup>50</sup> μας πληροφορεί για την θητεία του Νικολάου ως *έξιωτοῦ* στην Πελοπόννησο. Οι *έξιωται* είναι οικονομικοί υπάλληλοι, οι

*Το Βυζάντιο τον 11ο αιώνα (1025-1081)*, εκδ. Β. Ν. ΒΛΥΣΙΑΟΥ [ΕΙΕ/ΙΒΕ, Διεθνή Συμπόσια 11], Αθήνα 2003, 443-471, 450-451.

46. Βλ. V. TIFTIKOGLU, Gruppenbildungen innerhalb des konstantinopolitanischen Klerus während der Komnenenzeit, *BZ* 62 (1969) 25-72, 36 και σημ. 85 και 86, όπου παρατίθεται η μαρτυρία του Θεόδωρου Προδρομίου, σε επιστολή του προς τον νομοφύλακα Αλέξιο Αριστηνό, PG 133, 1246B: *Δίκη συνίσταται περὶ τὰ βασίλεια, καὶ τὸν νομοφύλακα ἢ σύγκλητος περιβλέπονται ἄλλος ἄλλο τι τῆς ἐκείνου φωνῆς προασπᾶσαι φιλονεικούντες*. Το αξίωμα του νομοφύλακος είναι ημικκλησιαστικό, δηλαδή απονέμεται από τον αυτοκράτορα αλλά μόνο σε ιερωμένους, ενώ εδρεύει ανάμεσα στους «δεσποτικούς» (πατριαρχικούς) άρχοντες: DARROUZÈS, *Ὁφάγια*, 79. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, Οι σπουδές του δικαίου στο Βυζάντιο, 486. Άλλες δικαστικές αρχές τον 12ο αιώνα στο: R. MACRIDES, Justice under Manuel I Komnenos. Four Novels on Court Business and Murder, *FM* 6 (1983) 99-204, 138, 181.

47. Οι νομοφύλακες Αλέξιος Αριστηνός (DARROUZÈS, *Tornikès*, 53-57) και Θεόδωρος Παντεχνής (DARROUZÈS, *Tornikès*, 50-51. ΣΑΚΚΟΣ, *Ὁ Πατήρ μου μείζων*, 155) –και οι δύο προήχθησαν σε «δικαιοδότες»–, και ο Θεόδωρος Βαλασμών, ο οποίος διετέλεσε νομοφύλαξ και χαρτοφύλαξ του Πατριαρχείου (GRUMEL – DARROUZÈS, *Regestes*, 1136), δεν μαρτυρούνται ως νομοδιδάσκαλοι. Από την άλλη πλευρά, ο Κωνσταντίνος και ο Νικόλαος Αγιοθεοδωρίτης, στους οποίους οι πηγές αποδίδουν ρητά την ενασχόληση με την διδασκαλία των νόμων, ποτέ δεν αποκαλούνται ως νομοφύλακες. Πρβλ. P. MAGDALINO, Die Jurisprudenz als Komponente der byzantinischen Gelehrtenkultur des 12. Jahrhunderts, στο: *Cupido Legum*, εκδ. L. BURGMANN – M. Th. FÖGEN – A. SCHMINCK, Frankfurt am Main 1985, 169-177 (= ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Tradition and Transformation in Medieval Byzantium* [Variorum Reprints], London 1992, αρ. IX), 170.

48. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, Οι σπουδές του δικαίου στο Βυζάντιο, 486-487. Πρβλ. MAGDALINO, *Manuel I*, 358-359.

49. V. LAURENT, *Le Corpus des sceaux de l'empire byzantin*, t. V/1-3: *L'église*, Paris 1963-1972; t. II: *L'administration centrale*, Paris 1981, αρ. 1181.

50. Ευστάθιος, *Μονωδία*, 13.67-71: *καὶ μοι μαρτυρήσει πρὸς ἄλλοις τῷ λόγῳ καὶ τὰ τῆς ἐξιώσεως, ἦν ἡ τοῦ Πέλοπος νῆσος ὑμνεῖ, ἦν ἐκ βασιλέως αὐτὸς πιστευθεὶς, ἀπέκρουψας τὸν ὑμνούμενον Ἀριστείδην τῷ θαύματι καὶ τὴν σεισάχθειαν δὲ Σόλωνος ὡσεὶ οὐθὲν παραλαλεῖσθαι πεποίηκας*. Στο περιθώριο του χειρογράφου ο αντιγραφεάς εξηγεί: *ὄρα, ὅπως ἐγένετο ἐξιωτής*. Σε σχέση και με την θητεία του Αλεξίου Αριστηνού (βλ. παραρ. σημ. 38), ο DARROUZÈS, *Tornikès*, 55, επεσήμανε το «παράδοξο» της απασχόλησης κληρικών σε κρατικές αποστολές, νομικού κυρίως περιεχομένου.

οποίοι είτε στρατολογούνται επί τόπου είτε αποστέλλονται στην επαρχία από τις οικονομικές υπηρεσίες της πρωτεύουσας και είναι επιφορτισμένοι με την καταγραφή και καταμέτρηση της έγγειας ιδιοκτησίας, με σκοπό την φορολόγηση. Διαθέτουν πάντα νομική κατάρτιση<sup>51</sup>.

Βάσει μίας σφραγίδας του Νικολάου Αγιοθεοδωρίτη, ο V. Laurent<sup>52</sup> υπέθεσε ότι εκείνος χρημάτισε *πρώτος* μίας μοναστικής κοινότητας, την περίοδο πριν εκλεγεί μητροπολίτης<sup>53</sup>. Το εν λόγω μολυβδόβουλλο φέρει στην πρόσθια όψη μία ολόσωμη εικόνα της Παναγίας κατά μέτωπον, όρθια, να υψώνει τα δύο της χέρια (κίνηση δεξιά) προς το μετάλλιο με την εικόνα του Χριστού. Ανάμεσα στις συντομογραφίες M-P ΘV, βρίσκεται η επιγραφή HA ΠI O CO ΠI TI CA (Η Αγιοσορίτιο(σ)α). Η πίσω όψη παρουσιάζει επιγραφή σε 5 σειρές, την οποία ο V. Laurent διαβάζει ως εξής: +Θεοτόκε βοήθει τῷ σῶ δούλῳ Νικολάῳ τῷ Ἄγιοθεοδωρίτῃ καὶ πρώτῳ+ (όπου η φράση Ἄγιοθεοδωρίτῃ καὶ πρώτῳ είναι ανάγνωση της

51. Χρυσόβουλλο του 1158, του Μανουήλ Κομνηνού, που αφορά στην μοναστηριακή ιδιοκτησία, περιγράφει γλαφυρά τα καθήκοντα των διάφορων οικονομικών υπαλλήλων: οὐκ ἐξέσται οὖν οὔτε ἀναγραφεῖ ἢ προκαθημένῳ οἰουδήτινος σεκρέτου ἢ ἐξισωτῆ ἢ ἐνεργοῦντι ἢ ἐτέρῳ τινὶ προσώπῳ τοῦ δημοσίου τὰ τῶν μοναστηρίων ἀκίνητα ἀναγράφεσθαι ἢ καπνολογεῖν, ἢ ἀναζητεῖν μέτρα γῆς ἢ παροίκων ποσότητα, ἢ γῆς τὸ ὑπέρπλεον ἢ ὑπέριμνον ἢ τὸ ἀδίκως κατεχόμενον ἐξετάζειν (JGR I, Coll. IV, αρ. 61, 384. DÖLGER – WIRTH, *Regesten*, 1419). Για το αξίωμα του «ἐξισωτή», βλ. Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Fiscalité et exemption fiscale à Byzance (IXe-XIe s.)* [NHRF/IBR, Monographies 2], Athènes 1996, 278, 300. Ι. Ε. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Λεξικό Βυζαντινῆς Ορολογίας. Οικονομικοί Όροι*, τ. Α', [ΚΒΕ/ΑΠΘ], Θεσσαλονίκη 2000, λήμμα ἀναγραφεύς. J. HERRIN, Realities of byzantine provincial government: Hellas and Peloponnesos, 1180-1205, *DOP* 29 (1975) 253-288, 266-267, 271-272 και αναλυτικά ο Μ. ANGOLD, *A Byzantine government in exile. Government and Society under the Laskarids of Nicaea (1204-1261)*, Oxford 1975, 210 κ.ε. MAGDALINO, *Manuel I*, 234-235. Για το Θέμα Ελλάδος και Πελοποννήσου, επίσης J. KODER – F. HILD, *Hellas und Thessalia* [TIB 1], Wien 1976, 60 κ.ε., 66.

52. LAURENT, *Corpus*, t. V/2, αρ. 1431. Πέντε δείγματα του συγκεκριμένου μολυβδόβουλλου φυλάσσονται αντίστοιχα στο Νομισματικό Μουσείο Αθηνών (αρ. 599a), στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Κωνσταντινούπολης (αρ. 553), στο Γαλλικό Ινστιτούτο Βυζαντινών Σπουδών (IFEB) στο Παρίσι (αρ. 139), στο Dumbarton Oaks της Washington (DO 55.1.3048) και στην Συλλογή Hermitage της Αγίας Πετρούπολης.

53. Πρέπει να επισημανθεί ότι κανένας Νικόλαος δεν καταγράφεται στον κατάλογο των πρώτων του Αγίου Όρους, που συνέταξε ο J. DARROUZÈS, *Liste des prôtes de l' Athos*, στο: *Millénaire du Mont Athos*, 963-1963, I, Chevetogne 1963, 407-447, 417-418. Πρβλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Όφφίγια*, 163, 411.

επιγραφής ΑΓΙΟΘΕΟΔΩΡΙΤΗΚΑΙἌ). Ο ίδιος μελετητής την χρονολογεί το αργότερο στο α΄ ήμισυ του 12ου αιώνα<sup>54</sup>.

Πράγματι, δεν αποκλείεται ο Νικόλαος να διηύθυνε, κατά την διάρκεια της επαγγελματικής του σταδιοδρομίας στην Πρωτεύουσα, κάποιο ίδρυμα ή κάποια κοινότητα, μοναστική ή μη, με το αξίωμα του *πρώτου*. Ο Θεόδωρος Βαλσαμών ήταν «πρώτος των Βλαχερνών»<sup>55</sup> όταν του ανατέθηκε από τον Μανουήλ Κομνηνό και τον πατριάρχη Μιχαήλ τον του Αγκιάλου ο σχολιασμός των ιερών κανόνων και του Νομοκάνονος του Ψευδο-Φωτίου. Τότε ήταν επίσης διάκονος της Μεγάλης Εκκλησίας, *νομοφύλαξ* και *χαρτοφύλαξ* του πατριαρχείου.

Η εικόνα<sup>56</sup> της σφραγίδας του *πρώτου* Νικολάου Αγιοθεοδωρίτη συσχετίζει ίσως τον ιδιοκτήτη της με την Θεοτόκο των Βλαχερνών ή των Χαλκοπρατείων (και στους δύο ναούς λατρευόταν η Παναγία Αγιοσορίτισσα, σε ειδικό παρεκκλήσι, το οποίο ονομαζόταν Αγία Σορός)<sup>57</sup>, διότι πρόκειται για εκκλησιαστικό άνδρα, αλλά και διότι το αξίωμα του *πρώτου* δεν συνοδεύεται από το αναμενόμενο τοπωνύμιο (π.χ., μοναστικής κοινότητας: *πρώτος του Γάνου*). Ήταν ο Νικόλαος Αγιοθεοδωρίτης «πρώτος των Βλαχερνών», όπως αργότερα και ο Θεόδωρος Βαλσαμών; Ένα στοιχείο που συνδέει τους δύο άνδρες, εκτός του γεγονότος ότι ήταν

54. Παρά τις επιφυλάξεις που εκφράζει ο CHR. STAVRAKOS, *Die byzantinischen Bleisiegel mit Familiennamen aus der Sammlung des Numismatischen Museums Athen*, Wiesbaden 2000, αρ. 1, 28-29, ο οποίος πιστεύει επίσης ότι η σφραγίδα πρέπει να χρονολογηθεί στο α΄ ήμισυ του 12ου αιώνα αλλά μία γενιά νωρίτερα από εκείνη του Νικολάου, πιστεύουμε ότι δεν συντρέχουν ουσιαστικοί λόγοι για να προχωρήσουμε σε μία τόσο λεπτή χρονική διάκριση, και ότι είναι πολύ πιο πιθανό η σφραγίδα αυτή να ανήκει όντως στον γνωστό σε μας Νικόλαο Αγιοθεοδωρίτη.

55. ΠΑΛΛΗΣ - ΠΟΤΑΗΣ, τ. Α΄, 31-32. GRUMEL - DARROUZÈS, *Regestes*, 1136. HORNA, *Die Epigramme des Theodoros Balsamon*, 167.

56. Βλ. W. SEIBT, *Die Darstellung der Theotokos auf byzantinischen Bleisiegeln*, besonders im 11. Jahrhundert, στο: *SBS* 1, εκδ. Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Washington 1987, 35-56, 48-51 και H. HUNGER, *Zur Terminologie der Theotokosdarstellungen auf byzantinischen Siegeln*, *Aachener Kunstblätter* 60 (1994) = *Festschrift H. Fillitz*, 131-142, 133-135 και 138.

57. Στην Αγία Σορό βρισκόταν η λειψανοθήκη με τμήματα κυρίως της εσθήτας, του πέπλου (ωμοφόριο ή μαφόριο) και της τιμίας ζώνης της Θεοτόκου. R. JANIN, *La Géographie ecclésiastique de l'empire byzantin, I: Le siège de Constantinople et le patriarcat œcuménique. 3. Les Églises et les Monastères*, Paris 1969, 169 κ.ε. και 237 κ.ε. J. B. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Les palais et les Églises des Blachernes*, Athènes 1928, 91-123.

συγγενείς εξ αγχιστείας<sup>58</sup>, είναι ότι ήταν και οι δύο ειδήμονες νομικοί: στις Βλαχέρνες έδρευε επί Αλεξίου Κομνηνού μία σχολή νοταρίων<sup>59</sup>. Το αξίωμα του «πρώτου των Βλαχερνών»<sup>60</sup> δεν μαρτυρείται στα οφφίκια της Μεγάλης Εκκλησίας –ούτε στα τακτικά της βυζαντινής κρατικής ιεραρχίας–, μαρτυρείται όμως ο *Πρώτος τῆς πρεσβείας τῶν Βλαχερνῶν*: σύμφωνα με τον V. Laurent, πρόκειται για κληρικό ή λαϊκό, ο οποίος είχε την ευθύνη της διοργάνωσης των μεγάλων λιτανειών που, με την αφορμή συγκεκριμένων εορτών, κατευθύνονταν από και προς τις σημαντικότερες εκκλησίες της Κωνσταντινούπολης και στις οποίες πρωτοστατούσε συχνά ο ίδιος ο αυτοκράτορας<sup>61</sup>.

Από την άλλη πλευρά, η Θεοτόκος των Χαλκοπρατείων σχετιζόταν με την διδασκαλία των *μαϊστόρων* της ρητορικής και της φιλοσοφίας. Άραγε ο Νικόλαος Αγιοθεοδωρίτης, ο οποίος υπήρξε *μαϊστωρ τῶν ρητόρων*, να ήταν *πρώτος τῶν Χαλκοπρατείων* (?) (ή πρόεδρος<sup>62</sup>). Επίσης: α) το αξίωμα του *ὄρφανοτρόφου* μετέτρεπε τον Νικόλαο σε *πρώτο* (επικεφαλής,

58. Ο Ιωσήφ Βαλασαμών μαρτυρείται ως γαμπρός του Ιωάννη Αγιοθεοδωρίτη 1, άρα, και του αδελφού αυτού Νικολάου: Νικήτας Χωνιάτης, *Χρονική διήγησις*, 58.90-91: *καὶ τοῦ Βαλασαμῶν Ἰωσήφ, ὃς γαμβρὸς ἦν τοῦ Ἀγιοθεοδωρίτου ἐπ’ ἀδελφῆ ...*

59. ΚΑΤΣΑΡΟΣ, Προδρομικοί «θεσμοί», 467 και σημ. 134. MAGDALINO, *Manuel I*, 326 και ΤΟΥ ΔΙΔΟΥ, The reform edict of 1107, στο: *Alexios I Comnenos. Papers of the second Belfast Byzantine International Colloquium, 14-16 April 1989*, εκδ. M. MULLEN – D. SMYTHE [Belfast Byzantine Texts and Translations 4.1], Belfast 1996, 211, σημ. 29.

60. Ο K. HORNA, Die Epigramme des Theodoros Balsamon, 167-168, περιορίστηκε να πει ότι ο «πρώτος» Βαλασαμών ήταν ο υπεύθυνος της σπουδαίας ομώνυμης Μονής.

61. V. LAURENT, *Les sceaux byzantines du Médaillier Vatican*, Città del Vaticano 1962, αρ. 90. Η *πρεσβεία* είναι η λιτανεία (θρησκευτική ικετήρια πομπή με περιφορά ιερών εικόνων), σύμφωνα με τον Γεώργιο Κεδρηνό (εκδ. I. BEKKER, *Georgius Cedrenus, ex Ioannis Scylitzae ope* [CSHB], I-II, Bonn 1838-1839), I, 694.21-23. R. JANIN, Les processions religieuses à Byzance, *REB* 24 (1966) 69-88, 88). DARROUZÈS, *Όφφίκια*, 314, σημ. 5. JANIN, *La Géographie ecclésiastique* I.3, 177-179. Πρβλ. V. LAURENT, La liste épiscopale de la métropole d’Athènes d’après le synodikon d’une de ses églises suffragantes, στο: *Mémorial Louis Petit. Mélanges d’histoire et d’archéologie byzantines*, Bucarest 1948, 272-291, 284 και σημ. 5. Από τις προηγούμενες επισημάνσεις προκύπτει και η πιθανότητα ο «πρώτος των Βλαχερνών» και ο «πρώτος της πρεσβείας των Βλαχερνών» να αποτελούν ένα και το ίδιο αξίωμα.

62. ΚΑΤΣΑΡΟΣ, Προδρομικοί «θεσμοί», 455, 457. Πρβλ. S. MERGIALI – FALANGAS, L’École Saint Paul de l’Orphelinat à Constantinople: bref aperçu sur son statut et son histoire, *REB* 49 (1991) 237-246, 240. S. SALAVILLE, Le titre ecclésiastique de “proedros” dans les documents byzantins, *EO* 29 (1930) 416-436, 420.

υπεύθυνο) όλου του Ορφανοτροφείου Κωνσταντινουπόλεως<sup>63</sup>, β) ο τίτλος του *ὑπερτίμου* τον καθιστούσε *πρωτόθρονο* μητροπολίτη<sup>64</sup>, και γ) ως μητροπολίτης Αθηνών, ο Αγιοθεοδωρίτης ήταν ο Νικόλαος ο Α΄ (πρώτος). Εν κατακλείδι, η δυσκολία είναι μεγάλη για να ερμηνευθεί η φράση ΑΓΙΟΘΕΟΔΩΡΙΤΗΚΑΙἌ = *Ἀγιοθεοδωρίτη καὶ πρώτῳ*, δεδομένου ότι η λέξη «πρώτος» εμφανίζεται στην επιγραφή του μολυβδόβουλλου αυτού χωρίς κανένα (τοπικό ή άλλο) προσδιορισμό!

Κατά τον Ευστάθιο Θεσσαλονίκη<sup>65</sup>, ο Νικόλαος Αγιοθεοδωρίτης υπήρξε *ξενοδόχος*, δηλ. υπεύθυνος ενός κοινωφελούς ιδρύματος, γνωστού ως *ξενοδοχείου* ή *ξενώνα*, για το οποίο ωστόσο δεν δίνει περαιτέρω πληροφορίες. Το αξίωμα του *ξενοδόχου* τοποθετείται υψηλά στην κλίμακα των κρατικών αξιωμάτων που προορίζονταν για ιερωμένους. Πολλές φορές *ξενοδόχοι* χειροτονήθηκαν επίσκοποι. Σύμφωνα με τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Ζ΄ Πορφυρογέννητο (913-959), ο οποίος περιέγραψε το επίσημο τελετουργικό των εορτών, *ξενοδόχοι* έξι ξενώνων ελάμβαναν μέρος στην επίσημη λιτανεία της Κυριακής των Βαΐων<sup>66</sup>. Ο Ευστάθιος τονίζει ότι η φήμη του *ξενοδόχου-φιλόξενου* συνόδευσε τον Νικόλαο μέχρι την μητρόπολη της Αθήνας.

63. Πρβλ. LAURENT, *Corpus*, t. II, αρ. 224, σφραγίδα του ανωνύμου *πρώτου του κανικλείου* (αντί για το *ἐπί του κανικλείου*), του 11ου-12ου αι.

64. Ο Ευθύμιος Μαλάκης, *Ἐπιτάφιος*, 157.2, συγκρίνει τον Νικόλαο με τους πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως, Αντιοχείας και Ιεροσολύμων, μάλλον επειδή τον αντιμετωπίζει ως πρώτο μεταξύ των μητροπολιτών (*πρωτόθρονο*).

65. Ευστάθιος, *Μονωδία*, 6.24-26: *καὶ οὕτω μὲν μόνιμον αὐτὸν ξενοδόχον ἢ μεγαλόπολις ἐγνώριζον καὶ ὁ τῆς Ἑλλάδος ἦν ὅτε κόσμος ἢ Ἀττική. Καὶ 7.40-41: ἔμαθέ σου ταῦτα τὰ ἀγαθὰ καὶ ἡ ἐπέκεινα τῆς Ἑλλάδος γῆς μέχρι καὶ εἰς τὸ Ἰλλυρικόν...*

66. Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, *De Cerimoniis* (έκδ. A. VOGT, *Constantin VII Porphyrogénète Le livre des cérémonies* [Les belles lettres], Paris 1935), I, 161.27-162.1. Για τους «ξενώνες» ή «ξενοδοχεία» και για τον «ξενοδόχο», βλ. Δ. Ι. ΚΩΝΣΤΑΝΤΕΛΟΣ, *Βυζαντινή φιλανθρωπία και κοινωνική πρόνοια*, μετ. β΄ αγγλικής έκδ., Αθήνα 1983, 252-288. ΛΕΟΝΤΑΡΙΤΟΥ, *Εκκλησιαστικά αξιώματα*, 336-351. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Listes de préséance*, 315. Ο Ιωάννης Κίνναμος (έκδ. A. MEINEKE, *Ioannis Cinnami Epitome rerum ab Ioanne et Manuele Comnenis gestarum ad fidem codicis Vaticani* [CSHB], Bonn 1836), 190.17-18 αναφέρει ότι τα *Νοσοκομεία* ονομάζονταν *ξενώνες*. Ο Ανδρέας Κρήτης (†740), αρκετά προγενέστερα, ίδρυσε ένα νοσοκομείο για τους φτωχούς, γνωστό ως «ξενώνα»: *Βίος του ἑν ἁγίοις Ἀνδρέου του Ἱεροσολυμίτου*, έκδ. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας*, τ. V, S. Peterburg 1888 (Bruxelles 1963), 176. ΚΩΝΣΤΑΝΤΕΛΟΣ, *Βυζαντινή φιλανθρωπία*, 232, 228 (και 230 κ.ε., για το νοσοκομείο -ξενώνα- της Μονῆς Παντοκράτορος). Για τον *ξενοδόχο* της Μονῆς Στουδίου του ένατου αιώνα, βλ. PG 99, 1744.

Ο Ευθύμιος Μαλάκης<sup>67</sup> καταθέτει εμμέσως πλην σαφώς, ότι ο Νικόλαος Αγιοθεοδωρίτης υπήρξε *μαΐστωρ τῶν ρητόρων* και προσθέτει ότι στην συνέχεια χειροτονήθηκε μητροπολίτης Αθηνών. Είναι γνωστό στην έρευνα ότι η εκλογή για την κάλυψη μίας χηρεύουσας θέσης μητροπολίτη (ή ακόμα και του πατριαρχικού θρόνου) ήταν σύνηθες τελικό βήμα στην σταδιοδρομία των *διδασκάλων* της Μεγάλης Εκκλησίας, αλλά και του «*μαΐστορος των ρητόρων*»<sup>68</sup>. Τον 12ο αιώνα ο *μαΐστωρ τῶν ρητόρων* θεωρείται ο κατεξοχήν ρήτωρ και καθηγητής ρητορικής<sup>69</sup>. Στα καθήκοντά

67. Μαλάκης, *Επιτάφιος*, 160.3-5: *Ἐντεῦθεν ἄθλόν σοι τῆς σοφίας Ἀθῆναι, τὸ τῆς σοφίας ἀνάκτορον, καὶ διαδέχεταιί σου τὸν σοφιστικὸν θῶκον ὃ τῆς ἀρχιερωσύνης θρόνος ὃ ὑψηλότετος.* Του ίδιου, 159.18-20: *Ἡ δὲ τῶν λόγων χάρις ὅποια καὶ πόσα τὰ τῆς σοφίας γνωρίσματα; ῥητορικὴ κατορθουμένη πρὸς ἄκρον καὶ ἐπὶ τὸν σοφιστικὸν ἐντεῦθεν θρόνον ἀνάγουσα.* Του ίδιου, 159.26-30: *ἽΩ πὼς τοὺς βασιλικούς ἐξύμνεις ἄθλους ὃ ῥήτωρ καὶ τὰ ἀνάκτορα περιήχεις καὶ κατεμελίτους τὸν σύλλογον (...) οὐδὲ τῶν κρότων ἐλαθόμην, οὓς σοι τὸ γερούσιον ἐχαρίζετο.* Βλ. και Ευστάθιος, *Μονωδία*, 10.75-76: *Οὐκ ἐπιλήσσονται οὐδὲ τοῦ σοφιστικοῦ ὕψους, εἰς ὄπερ ἀναβάς, μάννα ῥητορείας ἐκείθεν ἔβρεξεν.*

68. R. BROWNING, *The Patriarchal School at Constantinople in the Twelfth Century I: Byz.* 32 (1962) 167-202 και *II: Byz.* 33 (1963) 11-40 (= ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Studies in Byzantine History, Literature and Education* [Variorum Reprints], London 1977, αρ. X), I, 168 (στον πλούσιο κατάλογο των *διδασκάλων* και των *μαΐστωρων τῶν ρητόρων* δεν συμπεριλαμβάνεται ο Νικόλαος Αγιοθεοδωρίτης). ΤΙΤΙΧΟΓΛΟΥ, *Gruppenbildungen*, 34. ΛΟΥΚΑΚΙ, *Grégoire Antiochos*, 9, σημ. 53 και 12. Ο Ευστάθιος Θεσσαλονίκης χρημάτισε *μαΐστωρ τῶν ρητόρων* λίγο πριν χειροτονηθεί μητροπολίτης, σύμφωνα με τον Μιχαήλ Χωνιάτη, έκδ. ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΣ, *Μιχαήλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ σωζόμενα*, τ. Α', 290 (*Μονωδία εἰς τὸν Θεσσαλονίκης Εὐστάθιον*): *ὡς ἐπὶ περιωπὴν δυοῖν λυχνίαιν, σοφιστικοῦ καὶ ἀρχιερατικοῦ θρόνου, μετεωρίζεται, τῷ μὲν ἐνιδρυθεὶς μικρῷ πρότερον, τῷ δ' ὕστερον.* Ίδια εξέλιξη είχε ο Γεώργιος Τορνίκης ο Νέος, *μαΐστωρ τῶν ρητόρων* και μετέπειτα μητροπολίτης Παλαιῶν Πατρῶν: Μ. ΛΟΥΚΑΚΙ - C. JOUANNO, *Discours annuels en l'honneur du patriarche Georges Xiphilin* [CRHCB, Monographies 18], Paris 2005, 46-47. Ο Νικόλαος Καταφλώρον θα ακολουθούσε τον ίδιο δρόμο, αλλά τον πρόλαβε ο θάνατος (βλ. παρακάτω, σημ. 73).

69. Ο Γρηγόριος Αντιόχος, *Επιστολή* II, φ. 403ν, 4-7, δηλώνει *φοιτητής* του Νικολάου Αγιοθεοδωρίτη, από τον οποίο έμαθε να γράφει λόγους και επιστολές, σύμφωνα με τους κανόνες της ρητορικής: *οὔ τι πιττακιογραφεῖν παρὰ τῆς σῆς μεμύημαι ἀγιότητος, ὃ σὸς ἐγὼ ποτε φοιτητής, ἐπιστολογραφεῖν μὲν οὖν, ὡς οὕτως εἶποιμι, καὶ λογογραφεῖν καὶ ὄλας ἀττικουργεῖς διαχαράττειν τῇ ἀγιότητί σου γραφάς, ὡς καὶ τῆς σῆς ἐπ' ἐμοὶ καλῆς γεωργίας οὔτω προσάγειν σοι τὰ ἐκφόρια καὶ μὴ ἄκαρπος πάντη δοκεῖν.* Ο Νικόλαος Καταφλώρον και ο Ευστάθιος Θεσσαλονίκης (και οι δύο *μαΐστορες τῶν ρητόρων*) υπήρξαν επίσης διδάσκαλοι ρητορικής του Γρηγορίου Αντιόχου: ΛΟΥΚΑΚΙ, *Grégoire Antiochos*, 5-12.

του συγκαταλέγεται και η εκφώνηση των ετήσιων πανηγυρικών λόγων προς τιμήν του αυτοκράτορα στις 6 Ιανουαρίου, εορτή των Φώτων, στο Παλάτι, και προς τιμήν του οικουμενικού πατριάρχη ανήμερα του Σαββάτου του Λαζάρου, στο Πατριαρχείο<sup>70</sup>.

Ο Μιχαήλ ο του Θεσσαλονίκης και ο Νικόλαος Καταφλώρον, άμεσοι προκάτοχοι του Νικολάου Αγιοθεοδωρίτη στο κατ' ανάθεση του αυτοκράτορα αξίωμα του *μαϊστορος τῶν ρητόρων*, φέρονται να κατείχαν ταυτόχρονα και το εκκλησιαστικό οφφίκιο του *διδασκάλου τοῦ Εὐαγγελίου*<sup>71</sup>. Ο Μιχαήλ ο του Θεσσαλονίκης συνδύαζε τα δύο οφφίκια πριν από το 1156<sup>72</sup>. Ο Νικόλαος Καταφλώρον επίσης έφερε τα ίδια αξιώματα (από το

70. Για τον *μαϊστορα τῶν ρητόρων*, ο οποίος διορίζεται από τον αυτοκράτορα, αλλά έδρευε ανάμεσα στους πατριαρχικούς άρχοντες και είναι *συγκλητικός*, αντίθετα με τον *διδάσκαλο τοῦ Εὐαγγελίου*, βλ. ειδικά Μ. ΛΟΥΚΑΚΙ, *Le Samedi de Lazare et les éloges annuels du Patriarche de Constantinople*, στο: *Κλητόριον εἰς μνήμην Νίκου Οἰκονομίδη*, εκδ. Φ. ΕΥΑΙΤΕΛΑΤΟΥ-ΝΟΤΑΡΑ - Τ. ΜΑΝΙΑΤΗ-ΚΟΚΚΙΝΗ, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2005, 327-345 και ΛΟΥΚΑΚΙ - ΙΟΥΑΝΝΟ, *Xiphilin*, 40-47.

71. *Συνηθισμένη πρακτική αυτή την περίοδο*: ANGOLD, *Church and Society*, 94. MAGDALINO, *Manuel I*, 327. ΛΟΥΚΑΚΙ - ΙΟΥΑΝΝΟ, *Xiphilin*, 42.

72. DARROUZÈS, *Tornikès*, 11-13, 19-20, 180-182. J. LEFORT, *Prooimion de Michel, neveu de l'Archevêque de Thessalonique, didascale de l'Évangile*, *TM* 4 (1970) 375-395, 283. MAGDALINO, *Manuel I*, 279-281. Νικήτας Χωνιάτης, *Χρονική διήγησις*, 210-211. Κίνναμος, 176-178. Στα πρακτικά των συνόδων της 26ης Ιανουαρίου 1156 και της 12ης Μαΐου 1157, *περὶ τοῦ δόγματος σὺ δὲ προσφέρων καὶ προσφερόμενος καὶ προσδεχόμενος* [στον λεγόμενο «Θησαυρό Ορθοδοξίας» του Νικήτα Χωνιάτη: PG 140, 148-201. Σύνοδος της 26ης Ιανουαρίου 1156: PG 140, 148-154, και της 12ης Μαΐου 1157: PG 140, 177-201 = ΣΑΚΚΕΛΙΩΝ, *Πατριακή Βιβλιοθήκη*, 316-331], ο Μιχαήλ καταγράφεται μόνον ως *πρωτέκδικος*, βλ. PG 140, 152D: *ὁ θεοφιλέστατος πρωτέκδικος Μιχαήλ ὁ τοῦ Θεσσαλονίκης*, ενώ διαχωρίζεται από τον επίσης παρόντα εν ενεργεία *διδάσκαλο τοῦ Εὐαγγελίου* (ο Νικόλαος Καταφλώρον;), βλ. PG 140, 152C. Ο Νικήτας Χωνιάτης, *Χρονική διήγησις*, 210 (*καθαίρεσιν ὑπέστησαν*) και «Θησαυρός Ορθοδοξίας», PG 140, 140A (*οἱ καὶ καθήρηνται πάντες*) επιμένει ότι τόσο ο Μιχαήλ ὁ τοῦ Θεσσαλονίκης όσο και οι άλλοι τρεις εγκαλούμενοι, ο υποψήφιος πατριάρχης Αντιοχείας Σωτήριχος Παντεύγενος, ο Νικηφόρος Βασιλάκης και ο μητροπολίτης Δυρραχίου Ευστάθιος καθαιρέθηκαν από την σύνοδο. Για το ζήτημα αυτό, για το οποίο υπάρχουν διστάμενες απόψεις, βλ. J. GOUILLARD, *Le Synodikon de l'Orthodoxie*, *TM* 2 (1967) 1-298, 73-75 και 210-215. DARROUZÈS, *Regestes*, 1039. A. GARZYA, *Precisazioni sul processo di Niceforo Basilace*, *Byz.* 40 (1970) 309-316 (= ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Storia e interpretazione di testi bizantini. Saggi e ricerche* [Variorum Reprints], London 1974, αρ. X) και, ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Orationes et Epistolae*, 1. Για τον Μιχαήλ, βλ. επίσης BROWNING, *Patriarchal School* II, 12-14. P. WIRTH, *Michael von Thessalonike?*, *BZ* 55 (1962) 266-268.

1156;) μέχρι τον θάνατό του, στις αρχές του 1160<sup>73</sup>. Με την σειρά του, ο Νικόλαος Αγιοθεοδωρίτης πρέπει να διαδέχθηκε τον τελευταίο και στα δύο αξιώματα, στις αρχές του 1160 (ή νωρίτερα, καθώς ο Καταφλώρον ήταν βαριά ασθενής για αρκετό καιρό –χρόνια;) <sup>74</sup> και να ήταν *μαΐστωρ τῶν ρητόρων και διδάσκαλος τοῦ Εὐαγγελίου* έως την χειροτονία του ως μητροπολίτη, στο απροσδιόριστο διάστημα που χωρίζει τον θάνατο του Γεωργίου Βούρτζη –τον Μάιο του 1160, κατά το σχετικό χάραγμα του Παρθενώνα– και της πρώτης μαρτυρίας του Αγιοθεοδωρίτη ως μητροπολίτη Αθηνών, τον Μάρτιο του 1166<sup>75</sup>.

Ως *διδάσκαλος τοῦ Εὐαγγελίου* ή *οἰκουμενικὸς διδάσκαλος*<sup>76</sup>, ο Νικόλαος Αγιοθεοδωρίτης ανέλαβε το καθήκον της επίσημης εξήγησης των τεσσάρων Ευαγγελίων στην Αγία Σοφία<sup>77</sup>. Οι *διδάσκαλοι* της Μεγάλης

73. Γρηγορίου Ἀντιόχου, *Λόγος Ἐπιτάφιος εἰς τὸν Νικόλαον Καταφλώρον* (ἐκδ. Α. SIDERAS, *25 unedierte byzantinische Grabreden* [Κλασικά Γράμματα 5], Θεσσαλονίκη 1990, 51-74), 63.26-29: *πρῶτῳ μὲν τῷ τῆς ἀποστολικῆς τοῦ Παύλου διδασκαλίας ἐμπειστεῦσθαι τὸ τάλαντον, δευτέρῳ δὲ τῷ καὶ τῶν εὐαγγελίων οἰκουμενικόν σε κεχειροτονήσθαι διδάσκαλον, τρίτῳ δὲ καὶ λοίσθῳ, τῷ καὶ ῥητόρων ἀνηγορευῆσθαι καθηγητήν*. Ο Καταφλώρον πέθανε σχετικά νέος, ενώ ήταν έτοιμος να χειροτονηθεί επίσκοπος, βλ. στο ίδιο, 55.14 κ.ε., 68 και 73. P. WIRTH, *Zu Nikolaos Kataphloros*, *Classica et Medievalia* 31 (1960) 212-214. BROWNING, *Patriarchal School II*, 18-19. DARROUZÈS, *Notice sur Grégoire Antiochos*, 66-67. KAZHDAN, *Brat'ja Ajofoodority*, 91. LOUKAKI, *Grégoire Antiochos*, 8-9 και ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, *Τυμβωροῦχοι καὶ Σκυλευτὲς Νεκρῶν*. Οι απόψεις του Νικολάου Καταφλώρον για τη ρητορική και τους ρήτορες στην Κωνσταντινούπολη του 12ου αιώνα, *Σύμμεικτα* 14 (2001) 143-166, 148-149. ΜΕΡΙΑΝΟΣ, *Οικονομικὲς ιδέες*, 30-34.

74. Ἀντίοχος, *Ἐπιτάφιος εἰς τὸν Νικόλαον Καταφλώρον*, 64 και 65.9-15. Βλ. επίσης ΜΕΡΙΑΝΟΣ, *Οικονομικὲς ιδέες*, 32-34.

75. Και για τα δύο γεγονότα, βλ. παρακάτω, σημ. 85 και 86.

76. Μαλάκης, *Ἐπιτάφιος*, 158.28-29: *Ὁ ἄνθρωπος ἀποστολικός, ὃ τοῦ Εὐαγγελίου μαθητῆς καὶ διδάσκαλος* (όπου πιθανώς το πρώτο σκέλος αναφέρεται στην προηγούμενη διδασκαλική βαθμίδα, του διδασκάλου τοῦ Ἀποστόλου –άλλως τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου) και 160.31: *... ὃ ὄϊον ἀγαθὸν ἀπερρῦή (... ) ποῖα γλῶσσα σεσίγηκεν, οἷος αἰθέριος ἠπράκτησε νοῦς (... ) οἰκτρὸν καὶ πόδες ἀκίνητιζοντες, οἷς χθὲς ὁ δρόμος τοῦ εὐαγγελίου τῆς εἰρήνης συντονώτερον ἀπετείνετο*.

77. Υποχρεωτικά βήματα στην σταδιοδρομία ενός διδασκάλου τοῦ Εὐαγγελίου είναι οι δύο προηγούμενες διδασκαλικές βαθμίδες ή *ἀρχοντίκια* (οαφίκια συνοδευόμενα με ρόγα, δηλ. μισθό), πρώτον του διδασκάλου τοῦ Ψαλτήρος, ο οποίος ερμηνεύει το Ψαλτήριο (σύμφωνα με τον J. DARROUZÈS, ολόκληρη την Παλαιά Διαθήκη), και έπειτα του διδασκάλου τοῦ Ἀποστόλου ή τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου, ο οποίος εξηγεί τις Επιστολές του Αποστόλου Παύλου. DARROUZÈS, *Tornikès*, 9 και ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ὀαφίκια*, 66-79. Η σειρά

Εκκλησίας (οι τρεις διδάσκαλοι της Αγίας Γραφής: του Ψαλτήρος, των επιστολών του Παύλου και του Ευαγγελίου ή *οἰκουμενικὸς διδάσκαλος*) είναι ταυτόχρονα κορυφαίοι ρήτορες του Πατριαρχείου<sup>78</sup>. Την έρευνα απασχόλησε –και απασχολεί ακόμη– το ζήτημα, αν οι τρεις αυτοί πατριαρχικοί διδάσκαλοι του 12ου αιώνα προσέφεραν διδασκαλία σε φοιτητές, στο πλαίσιο ενός οργανωμένου από το κράτος ή το πατριαρχείο εκπαιδευτικού συστήματος ανώτατης παιδείας<sup>79</sup>.

Μολοντί αδιαμφισβήτητα ο Νικόλαος Αγιοθεοδωρίτης –που ανήκε στην σφαίρα των πιο μορφωμένων ανθρώπων του καιρού του, καθώς μάλιστα διετέλεσε *οἰκουμενικὸς διδάσκαλος και μαΐστωρ τῶν ρητόρων*–

---

υπηρετήσης στους τρεις διδασκαλικούς θρόνους ετηρείτο αυστηρά (DARROUZÈS, *Όφφίκια*, 76. Β. ΚΑΤΣΑΡΟΣ, *Ίωάννης Κασταμονίτης. Συμβολή στην μελέτη τοῦ βίου, τοῦ ἔργου καὶ τῆς ἐποχῆς του* [Βυζαντινά Κείμενα και Μελέται 22], Θεσσαλονίκη 1988, 206. ΛΟΥΚΑΚΙ, *Grégoire Antiochos*, 102), πράγμα που σημαίνει ότι και ο Αγιοθεοδωρίτης πέρασε από τις δύο προηγούμενες βαθμίδες. Με αφορμή τις συνόδους του 1156 και του 1157, ο Νικήτας Χωνιάτης, *Χρονική διήγησις*, 111, περιγράφει την δουλειά του διδασκάλου τοῦ Ἀποστόλου: *ὁ τοῦ Θεσσαλονίκης Μιχαὴλ τὸν ῥητορικὸν θρόνον κοσμῶν καὶ τὸν εὐαγγελικὸν ἀναβαίνων ἀκρίβαντα, ὁ Βασιλάκης Νικηφόρος τὰς τοῦ Παύλου ἀναπτύσσων ἐπ' ἐκκλησίας ἐπιστολάς καὶ διαλενεκαίνων τῷ τῆς καλλιρρημοσύνης φωτὶ ὅσα τῶν ἀποστολικῶν ῥήσεων τῇ ἀσφαείᾳ ὑπομελαίνονται καὶ τῷ βάθει τοῦ Πνεύματος ἐπιφρίσσοσι*. Ο Ιωάννης Κίνναμος, 176, από την πλευρά του, αναφέρεται στα καθήκοντα του διδασκάλου τοῦ Εὐαγγελίου: *καὶ δὴ καὶ Μιχαὴλ καὶ Νικηφόρον ἐπὶ κλησιν Βασιλάκιον, ὧν ὁ μὲν ῥητορικῆς ἐς τότε καιροῦ καθηγητῆς ἐτύγχανεν ὧν ὁ Μιχαὴλ, τὰ ἱερά τε ἐπὶ τοῦ τῆς Σοφίας ἱεροῦ διεξηγεῖτο τῶν εὐαγγελίων ῥητά*. Οι τρεις διδάσκαλοι καταγράφονται στις τάξεις των οφφικίων της Μεγάλης Εκκλησίας. Μία από αυτές (του 14ου αιώνα) αποδίδει στον Αλέξιο Κομνηνό την δημιουργία του θεσμού των τριῶν διδασκάλων. DARROUZÈS, *Όφφίκια*, 573, 555, 549-550.

78. Μ. ΛΟΥΚΑΚΙ, *Remarques sur le corps de douze didascales au XIIe siècle*, στο: *ΕΥΨΥΧΙΑ, Mélanges offerts à Hélène Ahrweiler*, έκδ. Μ. Balard et al. [Byzantina Sorbomensia 16], II, Paris 1998, 427-438, 437, και ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, *Le Samedi de Lazare*, 329.

79. Από τους ένθερμους υποστηρικτές της θεωρίας υπήρξε ο R. BROWNING, *The Patriarchal School*. Βλ. ειδικά ΚΑΤΣΑΡΟΣ, *Ίωάννης Κασταμονίτης*, 163-209 (χωρίς αναφορά στον Νικόλαο Αγιοθεοδωρίτη), όπου, μεταξύ των άλλων, πραγματοποιείται και μία πλήρης ανασκόπηση της προηγηθείσας επί του θέματος έρευνας. Μεταγενέστερα, βλ. MAGDALINO, *Manuel I*, 325-330 και ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The reform edict of 1107*. ANGOLD, *Church and Society*, 91-98. ΛΟΥΚΑΚΙ, *Douze didascales*. ΚΑΤΣΑΡΟΣ, *Προδρομικοί «θεσμοί»*. ΑΘ. ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ, *Βυζαντινή εκπαίδευση και οικουμενικότητα*, στο: *Το Βυζάντιο ως Οικουμένη*, έκδ. Ε. ΧΡΥΣΟΣ [ΕΙΕ/ΙΒΕ, Διεθνή Συμπόσια 16], Αθήνα 2005, 183-200.

πρέπει να υπήρξε συγγραφέας πολλών κειμένων, γεγονός είναι ότι μέχρι σήμερα κανένα έργο δεν έχει αναγνωριστεί ως δικό του<sup>80</sup>.

Ο Νικόλαος μαρτυρείται επιπλέον ως διδάσκαλος τών εθνών<sup>81</sup>, ο οποίος είχε την ευθύνη της κατήχησης των νεοφώτιστων χριστιανικών.

80. Η πατρότητα κάποιων ακολουθιών του Ευχολογίου της Ορθόδοξης Εκκλησίας, μίας «νομικής πραγματείας» και σχολίων στα *Βασιλικά* έχει αποδοθεί εσφαλμένα στο Νικόλαο Αγιοθεοδωρίτη: βλ. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Ἀθηνῶν ἐκ τοῦ ΙΒ΄ καὶ ΙΓ΄ αἰῶνος, Ἀρμονία* 3/5 (1902) 209-224 καὶ 273-284, 211. V. GRUMEL, *Titulature des métropolités byzantins II: Métropolités hypertimes*, στο: *Mémorial Louis Petit. Mélanges d'histoire et d'archéologie byzantines*, Bucarest 1948, 152-184, 161. Α. Γ. Κ. ΣΑΒΒΙΑΝΣ, Σημειώσεις ὑστεροβυζαντινῆς προσωπογραφίας: οἱ Ἀγιοθεοδωρίτες (12ο-13ο αἰ.), *Τετράμηνα* 43 (1990) 2835-2838, 2837 καὶ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Εγκυκλοπαιδικό προσωπογραφικό λεξικό βυζαντινῆς ιστορίας καὶ πολιτισμοῦ*, Ἀθήνα 1996 κ.ε., λήμμα *Ἀγιοθεοδωρίτης*. Χειρόγραφοι κώδικες του 14ου καὶ 15ου αἰῶνα καὶ οἱ ἀντίστοιχες ἐντυπες ἐκδόσεις τους, οἱ ὁποῖες ἀνάγονται στὶς ἀρχές του 16ου αἰῶνα καὶ πραγματοποιήθηκαν στὴν Βενετία, ἀναφέρουν τὸν «Νικόλαο μητροπολίτη Ἀθηνῶν» ὡς συγγραφέα μίας ἀκολουθίας του νεκρῶσιμου Εὐχελαίου. Για τὸ ζήτημα, βλ. Δ. Β. ΤΖΕΡΙΟΣ, *Ἡ Ἀκολουθία τοῦ Νεκρῶσιμου Εὐχελαίου κατὰ τὰ χειρόγραφα Εὐχολόγια τοῦ 12-13 αἰ. Συμβολὴ στὴν Ἱστορία καὶ τὴν Θεολογία τῆς Χριστιανικῆς Λατρείας*, Ἀθήνα 2000, κυρίως 44-46 καὶ 261-262, ὁ ὁποῖος (51-52, 261) δέχεται ὅτι ὁ Νικόλαος μπορεῖ νὰ υπήρξε συγγραφέας μόνο του κανόνα τῆς ἀκολουθίας –ὅπως μαρτυρεῖται ρητὰ ἀπὸ δύο χειρόγραφα– καὶ ὅτι ἀργότερα του ἀποδόθηκε ἡ πατρότητα ολόκληρου του ἔργου. Πρβλ. περιγραφή τῆς ἀκολουθίας ἀπὸ τὸν J. GOAR, *Euchologion sive Rituale Graecorum*, Graz 1960 (1730), 357 (De sancto mortuorum oleo, Observatio). C. ÉMEREAU, *Hymnographi Graeci, ÉO* 23 (1924) 407-414, 414. H.-G. BECK, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich* [Handbuch der Altertumswissenschaft, Bd. XII.2.1], München 1959, 707. Ὅσον ἀφορᾷ στὴν «νομικὴ πραγματεία», πού ἀποδίδεται στὸν Νικόλαο Ἀγιοθεοδωρίτη, πρόκειται γιὰ τὸ *πρόσταγμα* του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Δούκα πρὸς τοὺς μητροπολίτες συγκέλλους καὶ πρωτοσυγκέλλους (βλ. παρακάτω, σημ. 98). Νύξεις τῶν ρητορικῶν κειμένων συνηγοροῦν υπὲρ του ἐνδεχομένου τὰ σχόλια στὰ *Βασιλικά* νὰ εἶναι ἔργο του Κωνσταντίνου Ἀγιοθεοδωρίτη: βλ. Α. SCHMINCK, *Studien zu mittelbyzantinischen Rechtsbüchern* [Forschungen zur Byzantinischen Rechtsgeschichte 13], Frankfurt am Main 1986, 49. Σπ. Ν. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, *Οἱ Πηγές του Βυζαντινοῦ Δικαίου*, Ἀθήνα-Κομοτηνὴ 1986, 126.

81. Μαλάκης, *Ἐπιτάφιος*, 159.30-32: εἶδόν σε καὶ τοῖς ἐκ τῶν ἐθνῶν ἐπιστρέφουσι τὰ σωτηριώδη πάλοι δόγματα προτιθέμενον ἐβάστασας γὰρ καὶ σὺ τὸ τοῦ Κυρίου ὄνομα μετὰ Παύλου καὶ τῶν ἐθνῶν διδάσκαλος ἐχρημάτισας, καὶ 160.20-22: Ὡς θεῖα ὄντως ἐκείνη ψῆφος ἢ σοὶ τὰς Ἀθήνας ἐπικληρώσασα σὲ γὰρ ἐχρῆν, οἴμαι, ταύτης καὶ οὐκ ἄλλον τότε λαχεῖν, ἵνα μετὰ Δημοσθένην τὸν ῥήτορα ῥήτωρ πάλιν περιλαλή καὶ περικροτῆ τὰς Ἀθήνας οὐδὲν τοῦ Δημοσθένους λειπόμενος, ἵνα μετὰ Παῦλον τὸν ἐθνῶν καὶ κήρυκα καὶ διδάσκαλον ἐθνῶν ὁ διδάσκαλος αὐθις ἐπὶ τὸν τοῦ Ἀρείου πάγον καθίσῃ καὶ τὰ σοφὰ λαλήσειε καὶ ξενίζοντα. Εὐστάθιος, *Μονωδία*, 7.40-42: ἔμαθέ σου ταῦτα τὰ ἀγαθὰ καὶ ἢ ἐπέκεινα τῆς Ἑλλάδος γῆς μέχρι καὶ εἰς τὸ Ἰλλυρικόν, ἵνα μὴ μόνον ἢ τοῦ Παύλου διδασκαλία τούτους περιχορεύῃ, ἀλλὰ καὶ τὸ σὸν χάρισμα.

νών<sup>82</sup>. Τον 12ο αιώνα μόνο ένας ακόμη φορέας του αξιώματος είναι γνωστός: ο μετέπειτα αρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας Λέων ο Μουγγός<sup>83</sup>.

Η εκκλησιαστική σταδιοδρομία του Νικολάου Αγιοθεοδωρίτη κορυφώθηκε με την χειροτονία του ως μητροπολίτη Αθηνών. Δύο διαφορετικές σφραγίδες<sup>84</sup> τεκμηριώνουν αυτή του την ιδιότητα. Δείγματα της υπ' αρ. 604 της έκδοσης του Laurent βρίσκονται σήμερα στο Νομισματικό Μουσείο της Αθήνας (αρ. 58) και στην συλλογή Hermitage της Αγίας Πετρούπολης, ενώ η υπ' αρ. 605 φυλάσσεται στην Συλλογή Dumbarton Oaks της Ουάσιγκτον (DO 55.1.5007).

Η εκλογή του Νικολάου ως μητροπολίτη Αθηνών θα πρέπει να έγινε μετά τον θάνατο του προκατόχου του στην Ακρόπολη, Γεωργίου Βούρτζη, ο οποίος απεβίωσε στις 16 Μαΐου του 1160<sup>85</sup>. Ωστόσο, ο

82. MAGDALINO, *Manuel I*, 326 και σημ. 34. Ο Θεοφύλακτος Αχρίδος στο έργο του *Λόγος εις τὸν αὐτοκράτορα κῆριν Ἀλέξιον τὸν Κομνηνόν* (ἐκδ. P. GAUTIER, *Théophylacte d'Achrida, Discours, Traités, Poésies* [CFHB 16/1], Θεσσαλονίκη 1980), 5, 229.12-13, αποδίδει την δημιουργία του αξιώματος στον Αλέξιο Κομνηνό: *ὅς γε καὶ διδάσκαλον ἐθνῶν ἐγκατέστησεν, ἐν πίστει καὶ ἀληθείᾳ, τὰ τοῦ Παύλου σοι λέγω, ὀρθοτομήσοντα τοῦ Λόγου τὴν αὔλακα, πληθυνοῦντα τῷ Θεῷ τὸ γέωργιον*.

83. Μνημονεύεται στον σωζόμενο κατάλογο των αρχιεπισκόπων Βουλγαρίας (GAUTIER, *Théophylacte d'Achrida, Discours*, 30. ἰδ': Λέων ὁ Μουγγός, ἐξ Ἰουδαίων ὧν ἐκ προγόνων, χρηματίσας διδάσκαλος τῶν ἐθνῶν) και είχε διαδεχθεί τον αρχιεπίσκοπο Αχρίδος Θεοφύλακτο στις αρχές του 12ου αιώνα. Ο Μ. ANGOLD, *Church and Society*, 173 πιστεύει ότι η προηγούμενη ιδιότητα του Μουγγού ως διδασκάλου τῶν ἐθνῶν καθόρισε την επιλογή του για την αρχιεπισκοπή Βουλγαρίας.

84. LAURENT, *Corpus*, V/1, αρ. 604 και 605, (αρ. 605 = Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *A collection of dated Byzantine lead seals*, Washington 1986, αρ. 120). Η επιγραφή της μίας όψης είναι ίδια και στις δύο σφραγίδες: *Σφραγίς Ἀθηνῶν ποιμένος Νικολάου*. Και οι δύο απεικονίζουν στην άλλη τους όψη δύο διαφορετικές προτομές της Παναγίας κατά μέτωπον, να κρατά τον Χριστό με το αριστερό χέρι (στον τύπο της Οδηγήτριας). Η εικόνα συνοδεύεται στην υπ' αριθμό 604 από την επιγραφή Μ-Ρ ΘΥ και στην υπ' αριθμό 605, από την επιγραφή Μ-Ρ ΘΥ Η ΑΘΗΝΑΙΟΙ. Βλ. HUNGER, *Zur Terminologie der Theotokosdarstellungen*, 139. Στο Νομισματικό Μουσείο της Αθήνας φυλάσσεται επίσης μία σφραγίδα με την επιγραφή *Νικόλαος πρόεδρος (Ἀθηνῶν)*: Κ. Μ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Βυζαντινά Μολυβδόβουλλα τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἐθνικοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου*, Ἀθήναι 1917, αρ. 55α, χωρίς εικόνα και περιγραφή. Πρβλ. ΑΙ. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἡ Σύγκλητος εἰς τὸ Βυζαντινὸν Κράτος* [Ἐπετηρὴς τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου 2], Ἀθήναι 1949, 84.

85. Βλ. DARROUZÈS, *Obit*, 190, 194 (από το πανομοιότυπο του χαράγματος του Παρθενώνα δια χειρὸς Α. Ορλάνδου). ΟΡΛΑΝΔΟΣ - ΒΡΑΝΟΥΣΗΣ, *Χαράγματα*, αρ. 40, 27-28. J.-C. CHEYNET - J.-F. VANNIER, *Études Prosopographiques* [Byzantina Sorbonensia 5], Paris 1986, 52. Πρβλ. τον κατάλογο των επισκόπων της Αθήνας, Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, *Συνοδικὸν*

Αγιοθεοδωρίτης δεν μαρτυρείται ως μητροπολίτης παρά μόνο από το 1166, όταν παρίσταται σε δύο συνόδους, που έλαβαν χώρα τότε στην Κωνσταντινούπολη: η σύνοδος *περι του ῥητοῦ, ὅτι, ὁ Πατήρ μου μείζων μου ἔστιν* (Ιω. 14.28)<sup>86</sup> και η ενδημούσα σύνοδος της 11ης Απριλίου, *περι του μὴ γίνεσθαι γάμον ἐβδόμου βαθμοῦ ἐξ αἵματος* (στην οποία εισηγητής ήταν ο ίδιος ο Νικόλαος)<sup>87</sup>.

Στην Ακρόπολη, ἔδρα της μητροπόλεως Αθηνών, ο Νικόλαος Αγιοθεοδωρίτης ανήγειρε νέα κτίρια και ανακαίνισε με μεγαλοπρέπεια τον Παρθενώνα, τον μητροπολιτικό ναό, αφιερωμένο στην Θεοτόκο «Αθηνιώτισσα» (ή *Ἄθηναιίδα*, όπως μαρτυρεῖ αποκλειστικά μία από τις σφραγίδες του Νικολάου)<sup>88</sup>.

τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, *ΕΕΒΣ* 13 (1937) 3-29, 14. LAURENT, La liste épiscopale, 277 και GOUILLARD, Synodikon, 108. FEDALTO, *Hierarchia Ecclesiastica*, 491.

86. Πραγματοποιήθηκαν 13 συνεδρίες: ΣΑΚΚΟΣ, *Ὁ Πατήρ μου μείζων*, 52. Ο Νικόλαος παρίσταται σε τρεις από αυτές: στις 2 Μαρτίου (ΣΑΚΚΟΣ, *Ὁ Πατήρ μου μείζων*, 141-143. GRUMEL - DARROUZÈS, *Regestes*, 1058a), 6 Μαρτίου (ΣΑΚΚΟΣ, *Ὁ Πατήρ μου μείζων*, 153-159. GRUMEL - DARROUZÈS, *Regestes*, 1059) και 6 Απριλίου (ΣΑΚΚΟΣ, *Ὁ Πατήρ μου μείζων*, 173-175. GRUMEL - DARROUZÈS, *Regestes*, 1075). Οι αποφάσεις της συνόδου συγκεντρώθηκαν από τον Μανουήλ Κομνηνό σε *Ἰδικτον*, που διαβάστηκε στην σύνοδο στις 4 Απριλίου: PG 133, 773 = C. MANGO, The Conciliar Edict of 1166, *DOP* 17 (1963) 317-330, 324-330 = ΣΑΚΚΟΣ, *Ὁ Πατήρ μου μείζων*, 167-173. DÖLGER - WIRTH, *Regesten*, 1469. Επίσημη ερμηνεία και αναθέματα καταχωρήθηκαν στο *Συνοδικὸν τῆς Ὁρθοδοξίας*, ἐκδ. GOUILLARD, Synodikon, 75-81 και 216-223. Για τις αιτίες και το περιεχόμενο της συνόδου, βλ. ΣΑΚΚΟΣ, *Ὁ Πατήρ μου μείζων*, 20 κ.ε. A. DONDAINE, Hugues Ethérien et Léon Toscan, *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age* 19 (1952) 67-134, 78 κ.ε. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Hugues Ethérien et le concile de Constantinople de 1166, *Historisches Jahrbuch* 77 (1958) 473-483. P. CLASSEN, Das Konzil von Konstantinopel 1166 und die Lateiner, *BZ* 18 (1955) 339-368. R. BROWNING, Enlightenment and Repression in Byzantium in the Eleventh and Twelfth Centuries, *Past and present* 69 (1975) 3-23 (= ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Studies in Byzantine History*, αρ. XV). MAGDALINO, *Manuel I*, 287 κ.ε.

87. ΡΑΛΛΗΣ - ΠΟΤΑΗΣ, τ. Ε', 96. Για την σύνοδο, βλ. παραπάνω, σμμ. 24.

88. **Μαλάκης**, *Ἐπιτάφιος*, 160: *τὴν δὲ πάλαι μὲν ἀκρόπολιν, νῦν δὲ τῶν Ἀθηναίων μητρόπολιν, ὃ μετὰ πόσους τοὺς ἐκεῖσε προεδρεύσαντας ἐμεγάλυνας, ἄλλους τε ἀνήγειρας οἴκους κάλλος καὶ μέγεθος ἔχοντας καὶ δὴ καὶ τὸν παρθενικὸν θεῖον δόμον, τὸ περιφανὲς τῆς βασιλείας ἀνάκτορον, ὅσον εἶχες ἐξασκήσας εἰς κάλλος καὶ πολλῶ χρυσίῳ δεῖξας μαρμαίροντα, ὡς ἂν εἶησαν τῇ καθαρωτάτῃ παρθένῳ καὶ ναὸς καὶ θύτης ὑπέρολαμπροι.* Πρβλ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ - ΒΡΑΝΟΥΣΗΣ, *Χαράγματα*, 30-34. Ο ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΣ, *Αἱ Ἀθῆναι περὶ τὰ τέλη τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος κατὰ πηγὰς ἀνεκδότους*, Ἀθῆναι 1878, περιέγραψε την ζωή της πόλης, όπως την γνώρισε ο Μιχαήλ Χωνιάτης.

Ως επόμενος μητροπολίτης Αθηνών, μετά τον θάνατο του Αγιοθεοδωρίτη, καταγράφεται ο κατά τα άλλα άγνωστος Ιωάννης<sup>89</sup>. Τον Ιωάννη διαδέχθηκε ο Μιχαήλ Χωνιάτης (t.p.q. 1182)<sup>90</sup>.

Μία ακόμη διάκριση –σημαντική, αν κρίνουμε από την απήχηση που έχει στα κείμενα των εγκωμιαστών του, οι οποίοι ωστόσο δεν διευκρινίζουν τον συγκεκριμένο λόγο που την προκάλεσε– έλαβε ο μητροπολίτης Αθηνών από τον Μανουήλ Α΄ Κομνηνό: τον τιμητικό τίτλο του *ὑπερτίμου*<sup>91</sup>, με τον οποίο ο Νικόλαος μαρτυρείται για πρώτη φορά να παρίσταται σε ακόμη μία «μικτή» σύνοδο (δηλ. συμμετέχουν και βασιλικοί άρχοντες, εκτός από την εκκλησιαστική ιεραρχία), η οποία έλαβε χώρα στην Κωνσταντινούπολη το 1173, πρωτοστατούντος του Μιχαήλ Γ΄ του του Αγγιάλου, με αντικείμενο την μετάθεση του μητροπολίτη Αμασειάς Μιχαήλ. Το *συνοδικό σημείωμα*

89. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, Συνοδικόν, 14. LAURENT, La liste épiscopale, 277, 289, αρ. 23. FEDALTO, *Hierarchia Ecclesiastica*, 491. LAURENT, *Corpus V/1*, αρ. 606.

90. Για τον Μιχαήλ Χωνιάτη και την σχετική βιβλιογραφία, βλ. Φ. Χ. ΚΟΛΟΒΟΥ, *Μιχαήλ Χωνιάτης: Συμβολή στη μελέτη του βίου και του έργου του. Το Corpus των επιστολών* [Πονήματα – Συμβολές στην Έρευνα της Ελληνικής και Λατινικής Γραμματείας, 2], Αθήνα 1999.

91. GRUMEL, *Métropolitans hypertimes*, 158-163. GRUMEL – DARROUZÈS, *Regestes*, 1126. DÖLGER – WIRTH, *Regesten*, 1515a. Πρβλ. DARROUZÈS, *Tornikès*, 56-57 και ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Όφφίκια*, 80. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Évolution*, 127-128. Τον τίτλο απένεμε ο αυτοκράτορας και προοριζόταν, σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, για εκκλησιαστικούς που καταλάμβαναν υψηλά αξιώματα ή προσέφεραν εξαιρετικές υπηρεσίες στο κράτος (δημιουργήθηκε μετά το 1056 για τον Μιχαήλ Ψελλό, ο οποίος υπήρξε μοναχός. Σε ένα μικρό κείμενό του –με τίτλο *Πρὸς τοὺς βασιλῆαντας αὐτῷ τῆς τοῦ ὑπερτίμου τιμῆς*– ο Ψελλός καταφέρεται εναντίον ὄσων τον φθονούν εξαιτίας του τίτλου: *Michaelis Pselli oratoria minora*, έκδ. Α. R. LITTLEWOOD, Leipzig 1985, αρ. 9). Ο πρώτος γνωστός *ὑπερτίμος* μητροπολίτης είναι ο Ιωάννης Σίδης, υψηλόβαθμος αξιωματούχος του Νικηφόρου Βοτανειάτη, ο οποίος κατέχει τον τίτλο το 1079 (J. GOUILLARD, Un chrysobulle de Nicéphore Botaniatès à suscription synodale, *Byz.* 29-30 (1959-1960) 29-41. LAURENT, *Corpus V/1*, 161 και 296, αρ. 408). Τον 12ο αιώνα τον συγκεκριμένο τίτλο φέρει ο κανονολόγος και διάκονος της Μεγάλης Εκκλησίας Αλέξιος Αριστηνός (μαρτυρείται για τελευταία φορά ως *ὑπερτίμος* το 1166: ΣΑΚΚΟΣ, *Ὁ Πατήρ μου μείζων*, 149 και 155). Ακολουθῶς ο τίτλος περνά στον μητροπολίτη Αθηνών Νικόλαο Αγιοθεοδωρίτη. Ο K. HORNA, *Die Epigramme des Theodoros Balsamon*, 212, δημοσίευσε μία συντομώτατη επιστολή του Θεοδώρου Βαλσαμώνος με τίτλο *Τῷ Ὑπερτίμῳ*. Οι αναφορές της επιστολής σε μία συνοδική διαδικασία (*πρὸς μὲν τὴν σὴν ἐρώτησιν ἀπόκρισιν ἐσχεδίασα*) –ο Βαλσαμών ανέλαβε *χαρτοφύλαξ* του πατριαρχείου μετά το 1170– και στον (Μανουήλ) Κομνηνό μάς επιτρέπουν να εικάσουμε ότι ο ανώνυμος *ὑπερτίμος* αποδέκτης της επιστολής είναι ο Νικόλαος Αγιοθεοδωρίτης – ο μόνος γνωστός που φέρει αυτό τον τίτλο μετά το 1170 και μέχρι τον θάνατο του Μανουήλ Α΄ (1180).

με τα συμπεράσματα της συνεδρίας, που επεσήμανε ο V. Grumel<sup>92</sup>, φέρει ημερομηνία συγκεκριμένα της 11ης Ιουλίου του 1173<sup>93</sup> και ο πανιερώτατος μητροπολίτης Ἀθηνῶν καὶ ὑπέριμος Νικόλαος Αγιοθεοδωρίτης καταλαμβάνει τιμητική θέση, καθώς τοποθετείται αμέσως μετά από τον πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως και τους άλλους δύο παριστάμενους πατριάρχες, Αντιοχείας και Ιεροσολύμων<sup>94</sup>, ανάμεσα στους λαϊκούς άρχοντες και μπροστά από όλους τους υπόλοιπους μητροπολίτες. Σχόλιο στον κώδικα *Vindobonensis hist. gr.* 34, φ. 174r<sup>95</sup> παραδίδει ότι η κίνηση του Νικολάου Αγιοθεοδωρίτη, να προκάθεται των άλλων μητροπολιτών, αμέσως μετά την διάκρισή του με τον τίτλο του ὑπερτίμου, προκάλεσε την έντονη διαμαρτυρία των υπόλοιπων αρχιερέων. Το σχόλιο εξηγεί επίσης ότι ο Αγιοθεοδωρίτης στήριξε την ενέργειά του αυτή, μεταξύ άλλων, στον Κανόνα 38 της Συνόδου ἐν Τρούλλῳ ἢ Πενθέκτης (691/692), σύμφωνα με τον οποίο, οι επίσκοποι οφείλουν να υπακούσουν τον αυτοκράτορα στις αποφάσεις που αφορούν την επισκοπή τους, και στην συνήθεια κατά την οποία οι επίσκοποι γίνονται μητροπολίτες διά βασιλικού προστάγματος, έτσι ώστε ο πιο ασήμαντος επίσκοπος μπορεί απρόοπτα να έχει την πρωτοκαθεδρία των μητροπολιτών<sup>96</sup>. Τα επιχειρήματα αυτά

92. GRUMEL, Métropolitans hypertimes, 162.

93. Το κείμενο εξέδωσε ο μητροπολίτης ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ, Ἐκκλησία Σάρδεων, Ὁρθοδοξία 5 (1930) 542-545 (για την χρονολόγηση, πρβλ. GRUMEL – DARROUZÈS, *Regestes*, 1126). DARROUZÈS, Ὁφφίκια, 491 και ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Le traité des transferts: édition critique et commentaire*, REB 42 (1984) 147-214, 184, αρ. 58. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι αυτή την περίοδο διεξάγονταν στην Κωνσταντινούπολη υψηλού επιπέδου διαβουλεύσεις μεταξύ αντιπροσώπων της Βυζαντινής και της Δυτικής Εκκλησίας, επαφές με τις οποίες, μεταξύ των άλλων, θα μπορούσε ίσως να σχετίζεται το συγκεκριμένο ταξίδι του Νικολάου από την Αθήνα στην πρωτεύουσα. Βλ. DONDAINE, Hugues Ethérien et Léon Toscan, κυρίως 85-92 και DARROUZÈS, *Questions de droit matrimonial*, 119-122. Βλ. επίσης G. HOFMANN, *Papst und Patriarch unter Kaiser Manuel I. Komnenos. Ein Briefwechsel*, EEBΣ 23 (1953) 74-82 και J. DARROUZÈS, *Les Documents Byzantins du XIIe siècle sur la Primauté Romaine*, REB 23 (1965) 42-88, 78-79. MAGDALINO, *Manuel I*, 88.

94. Βλ. Μαλάκης, *Επιτάφιος*, 157.2, όπου οι τρεις πατριάρχες που ήταν παρόντες κατά την εκφώνηση του Επιταφίου θρηνούν τον Νικόλαο ως τὸν τέταρτον μετ' αὐτοῦς.

95. H. HUNGER, *Katalog der griechischen Handschriften der österreichischen Nationalbibliothek*, Teil 1: *Codices Historici. Codices Philosophici et Philologici*, Wien 1961, 37.10. Έκδ. ΡΑΛΛΗΣ – ΠΟΤΑΗΣ, τ. Ε', 274-276, 274 = JGR I, Coll. IV, αρ. 2, 276-278, 276, σημ. 1.

96. Πρβλ. H. SARADI, *Imperial jurisdiction over ecclesiastical provinces: The ranking of new cities as seats of bishops or metropolitans*, στο: *Το Βυζάντιο κατά τον 12ο αιώνα*, 149-163, κυρίως 151-155.

αποσκοπούσαν στο να αποδείξουν το κατοχυρωμένο δικαίωμα του αυτοκράτορα να παρέμβει στα εκκλησιαστικά πράγματα και, άρα, και στα ζητήματα πρωτοκαθεδρίας, αλλά δεν έπεισαν τους μητροπολίτες<sup>97</sup>, οι οποίοι, για να αντικρούσουν τις αιτιάσεις του Νικολάου, χρησιμοποίησαν, ως «δεδικασμένο», το πρόσταγμα του Κωνσταντίνου Ι΄ Δούκα (1059-1067) για τους μητροπολίτες συγκέλλους και πρωτοσυγκέλλους (τίτλοι και αυτοί αυτοκρατορικής προέλευσης ή συγκλητικοί, όπως του υπερετίμου), το οποίο έθιγε ευθέως το ζήτημα της πρωτοκαθεδρίας των κληρικών που ήταν φορείς πολιτικών τίτλων ή αξιωμάτων, και διευκρίνιζε ότι ο βασιλεύς οὐκ ἔχει ἐξουσίαν ἀμείβειν τοὺς θρόνους, δηλαδή καθιστά σαφές ότι τα πολιτικά αξιώματα (οἱ μητροπολίται σύγκελλοι καὶ πρωτοσύγκελλοι πειρῶνται διὰ τῶν συγκλητικῶν τιμῶν ἀλλάξει τοὺς σεβασμίους θρόνους) δεν παρέχουν το δικαίωμα της πρωτοκαθεδρίας στους κόλπους της συνόδου<sup>98</sup>. Το σχόλιο τονίζει ότι, μετά την προσκόμιση του εν λόγω προστάγματος, οἱ δὲ ἀθετοῦντες τῷ Ἀθηνῶν ἀρχιερεῖς (...) τὸ ἀμφίβολον ἔλυσαν, ὥστε φαίνεται ότι ο Νικόλαος αναγκάστηκε τελικά να συμβιβαστεί.

Λαμβάνοντας υπ' όψιν ότι το σχόλιο του κώδικα *Vindobonensis hist. gr.* 34 τονίζει την βιασύνη<sup>99</sup> με την οποία κινήθηκε ο Νικόλαος, ο V.

97. Η συνοδική απόφαση δεν σώζεται, αλλά μνημονεύεται στο αναφερόμενο σχόλιο του *Vindobonensis*. GRUMEL - DARROUZÈS, *Regestes*, 1127.

98. Το πρόσταγμα σώζεται και αυτό στο φ. 174r του κώδ. *Vindobonensis hist. gr.* 34, αμέσως μετά το σχόλιο για τον Νικόλαο Αγιοθεοδωρίτη: JGR I, Coll. IV, αρ. 2, 276-278 = ΡΑΛΛΗΣ - ΠΟΤΑΗΣ, τ. Ε΄, 275-276: Καὶ τί ἐξουσίαν ἔχει ὁ βασιλεύς, ἢ τὸ συγκλητικὸν ἀξίωμα ἀμείβειν θρόνους, οὓς ὁ Θεὸς διὰ τῶν ἁγίων καὶ πανευφήμων Ἀποστόλων, καὶ τῶν θεοφόρων Πατέρων ἔταξε; (...) Λοιπὸν ἐν μὲν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἔνθα καὶ ὁ ἁγιώτατος καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης τυγχάνει, ἐν τε συνόδοις, καὶ στάσεσι, καὶ δικαστηρίοις, ἐν τε καθέδραις, καὶ τοῖς λοιποῖς, ἔξει τὸν θρόνον ἕκαστος, ὃν δέδωκεν αὐτῷ ἢ ἁγία Σοφία, ἣτις ἐστὶν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ Κυρίου (...) Ἐν δὲ τῷ παλατίῳ ἔξει τὴν τιμὴν ἕκαστος τὴν ἐν τῇ συγκλήτῳ τυπωθεῖσαν αὐτῷ. Πρβλ. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Σύγκλητος*, 58. Εξεδόθη το 1065, ἐπὶ πατριάρχου Ἰωάννου του Ξιφιλίνου. Ἦταν χαραγμένο στα κατηχουμενεία της Αγίας Σοφίας. DÖLGER - WIRTH, *Regesten*, 960 (με φανερή παρερμηνεία του περιεχομένου). V. GRUMEL, *Titulature des métropolités byzantins I: Les métropolités syncelles*, *REB* 3 (1945) 92-114, 96. GOUILLARD, *Un chrysobulle*, 40-41. DARROUZÈS, *Ὁφίγια*, 80.

99. JGR I, Coll. IV, αρ. 2, 276, σημ. 1 = ΡΑΛΛΗΣ - ΠΟΤΑΗΣ, τ. Ε΄, 274: Τοῦ μητροπολίτου ἐκεῖνου τῆς μητροπόλεως Ἀθηνῶν Κυροῦ Νικολάου τοῦ Ἀγιοθεοδωρίτου τιμηθέντος προστάζει βασιλικῇ διὰ τοῦ ἀξιώματος τοῦ υπερετίμου, καὶ σπουδάσαντος μεταπεσεῖν ἀπὸ τοῦ λαχόντος αὐτοῦ τρόπου τὸν θρόνον αὐτοῦ, καὶ προκαθῆσθαι πάντων τῶν

Grumel<sup>100</sup> συμπέρανε ότι σε αυτή ακριβώς την σύνοδο «αυθαιρέτησε» ο Αγιοθεοδωρίτης, καταλαμβάνοντας, με προσωπική πρωτοβουλία, τιμητική θέση για πρώτη φορά ως *υπέρτιμος* και προκαλώντας την αντίδραση των αρχιερέων, και ότι, επομένως, εκείνος πρέπει να απέκτησε τον τίτλο σε χρονικό διάστημα που αμέσως προηγείτο της διεξαγωγής της συνόδου της 11ης Ιουλίου του 1173<sup>101</sup>.

Τρεις πηγές (η Μονωδία του Ευσταθίου, ο Επιτάφιος λόγος του Ευθυμίου Μαλάκη και η Επιστολή του Μακρεμβολίτου<sup>102</sup>) μαρτυρούν

*ἀρχιερέων διὰ τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα, γέγονεν ἀμφιβολία μεγάλη παρὰ τε τῷ βασιλικῷ βήματι καὶ παρὰ τῇ ἀγία συνόδῳ χάριν τούτου μέσον τῶν λοιπῶν ἀρχιερέων καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἀθηνῶν.*

100. GRUMEL, *Métropolités hypertimes*, 163.

101. Και σίγουρα δεν μπορεί να εκληφθεί ως απόδειξη του αντιθέτου, το γεγονός ότι σχόλιο του Θεοδώρου Βαλασαμώνος στον Τίτλο ΙΓ', Κεφ. Β' του Νομοκανόνος του Ψευδο-Φωτίου, το οποίο γράφτηκε μετά τον θάνατο του Νικολάου Αγιοθεοδωρίτη και μνημονεύει την εισήγησή του στην σύνοδο της 11ης Απριλίου του 1166, τον αναφέρει ως *υπέρτιμο*: ΡΑΛΛΗΣ - ΠΟΤΑΗΣ, τ. Α', 281: *Ἐκράτει οὖν τὸ τοιοῦτον συνοδικὸν θέσπισμα μέχρι τῆς ἐφημερίας τοῦ ἀγιωτάτου ἐκείνου πατριάρχου κυρίου Λουκά. Τηνικαῦτα δέ, ἤτοι κατὰ τὸν Ἀπρίλιον μῆνα τῆς ιδ' ἰνδικτιῶνος τοῦ ζχσζ'. ἔτους, ἀνενεγκόντος συνοδικῶς τοῦ ἀποικομένου ἱερωτάτου μητροπολίτου Ἀθηνῶν καὶ ὑπερτίμου κυρίου Νικολάου τοῦ Ἀγιοθεοδωρίτου μεγάλην ἐντεῦθεν ψυχικὴν βλάβην γίνεσθαι εἰς τινὰς τῶν ὑπὸ τὴν ἐνορίαν αὐτοῦ κρύφα γάμους ζ' βαθμοῦ πεποιηκότας διὰ τὸν φόβον τῶν ἐπιτιμίων, διάγνωσις γέγονε συνοδική ταῦτα διαλαμβάνουσα. Διὰ γοῦν ταῦτα ἡμετριότης ἡμῶν... Στὰ πρακτικά των συνόδων του 1166, ο Αγιοθεοδωρίτης δεν μνημονεύεται ως υπέρτιμος και επιπλέον καταλαμβάνει την κανονική θέση της μητρόπολής του, μετά από τον μητροπολίτη Κορίνθου και πριν από τον μητροπολίτη Μωκησού. ΡΑΛΛΗΣ - ΠΟΤΑΗΣ, τ. Ε', 95. ΣΑΚΚΟΣ, *Ὁ Πατήρ μου μερίζων*, 142, 173, 155, 157. Πρβλ. GRUMEL, *Métropolités hypertimes*, 161.*

102. Ευστάθιος, *Μονωδία*, 7.40 κ.ε: *Ἐμαθέ σου ταῦτα τὰ ἀγαθὰ καὶ ἡ ἐπέκεινα τῆς Ἑλλάδος γῆς μέχρι καὶ εἰς τὸ Ἰλλυρικόν, ἵνα μὴ μόνον ἡ τοῦ Παύλου διδασκαλία τούτους περιχωρεῖ, ἀλλὰ καὶ τὸ σὸν χάρισμα μαρτυρεῖ τῷ καλῷ τούτῳ σπόρῳ καὶ ὁ Ἰόνιος (...) ἔθρεψας ἐν λιμῷ καὶ τοῖς ἐφεξῆς, ὅσοι τὴν Ἀδριάδα μετεκδέχονται προάγων μέχρι καὶ εἰς τὴν ἐν μεγάλῳ ὀνόματι Σικελικὴν, καὶ λόγῳ μὲν ἐκτρέφων, οἷς διηρμήνευες ἐν πάσαις ταῖς γραφαῖς φιλοπευστοῦσι τὰ περὶ τοῦ θεοῦ, καὶ τὸν λοιπὸν δὲ ἄρτον τοῖς προσιοῦσιν ἐπαρκῶν, ὁποῖος καὶ τοιοῦτος πολὺς ὄχλος τὴν Ἰταλικὴν περιβόσκειται ... Και στο ίδιο, 12.34 κ.ε: *τῇ δὲ σῇ μακαριότητι, ᾧ θαυμαστῆς μνήμης ἄξιε ἀρχιερεῦ, ἵνα τῶν προτέρων γένωμαι, ἐπενθήκη ἐγκωμίου ἔσται καὶ ἡ μακρὰ ὁδοιπορία ἐκείνη, ἣν βασιλεὺς μὲν ὁ πάνσοφος ἀριστίνδην ἐπέκρινεν, αὐτὸς δὲ χαίρων εὐθυβόλως ἤνυσας καὶ οὐ κατὰ τὸν Ἰθακήσιον τλήμονα, ὅτε καὶ εἰς ὄψιν ἦκων τοῖς Ἰταλοῖς ἐπέστρεφες ἐκείνους, ὡς εἰ καὶ θειοτέραν τινὰ θεὰν ἔβλεπον, ἀνοίξας δὲ τὸ στόμα εἰς λόγους ἐξέπληττες, οἷς ὑπετέμνου**

ότι ο Νικόλαος Αγιοθεοδωρίτης ανέλαβε, κατ' εντολή του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού, διπλωματικές αποστολές στην περιοχή του Ιλλυρικού, καθώς επίσης στην Ιταλική χερσόνησο και στην Σικελία, σε μία περίοδο όπου εκτυλίσσονται οι τελευταίες βυζαντινές προσπάθειες για την διατήρηση της αυτοκρατορικής επιρροής στην Ιταλία και, σε θρησκευτικό ή εκκλησιαστικό επίπεδο, αναλαμβάνονται αλληπάλλληλες διπλωματικές πρωτοβουλίες υπέρ της δογματικής προσέγγισης με την Δυτική Εκκλησία<sup>103</sup>.

Σύμφωνα με τον Ευστάθιο, ο Νικόλαος ήταν επίσκοπος<sup>104</sup> κατά την

*πᾶσαν ἀντιλογία, τὰ μὲν λακωνίζων, ὃ δὴ καὶ ἦν ἀνοίγειν στόμα ὡς ἐν παραβολαῖς, ὁποίων καὶ τούτων πολλῶν χρεῖα τοῖς πρεσβεύουσι ... Μαλάκης, Ἐπιτάφιος, 156.11 κ.ε: τίς τὴν χρυσῆαν ὄντως σειρὰν διέρρηξε; τίς ἀδελφῶν χορὸν διεσπάραξε τὸν κορυφαῖον ἀποσπᾶσας καὶ προὔχοντα; μὴ καὶ πάλιν πρέσβυς παρὰ βασιλέως ἐστάλη καὶ λιπὼν ἡμᾶς ὄξιν ποιεῖται τὸν δρόμον τὰ τῷ βασιλεῖ φίλον καταπραξόμενος; ... Μακροεμβολίτης, Ἐπιστολή, 247.28-248.3: Τὴν δὲ περὶ τῆς σῆς πρεσβείας <γνώσιν> καὶ ὅσα μοι τὸ γράμμα διεμήνησεν ἀγαθὰ, γέγηθα μὲν καὶ αὐτὸς καὶ συγγέγηθα τῷ παντὶ καὶ τῇ πανδήμῳ καὶ κοσμοσωτηρίῳ πανηγύρει συμπανηγυρίζω καὶ αὐτὸς εὐχαριστήριον ὕμνον τῇ Θεομήτορι.*

103. Βλ. MAGDALINO, *Manuel I*, κυρίως 83-108. Ενδεικτικά επίσης, J. DARROUZÈS, *Le mémoire de Constantin Stilbès contre les Latins*, *REB* 21 (1963) 50-100. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *La Primauté Romaine*.

104 Ευστάθιος, *Μονωδία*, 12.34 κ.ε (βλ. πιο πάνω, σημ. 102). Ο Ρ. ΑΓΑΡΙΤΟΣ, *Mischung*, 125, σημ. 35, επικαλούμενος την ρητορική υπερβολή και κοινούς τόπους της ρητορικής του πένθους, αμφισβήτησε ότι ο Νικόλος ήταν απαραίτητα επίσκοπος, κατά την διεξαγωγή των πρεσβειών. Η δραστηριοποίηση επισκόπων και άλλων μελών του ανωτέρου κλήρου στις διπλωματικές σχέσεις του Βυζαντίου του Μανουήλ Κομνηνού κυρίως με την Δύση έχει γενικά επισημανθεί από τους ερευνητές (DARROUZÈS, *Obit*, 195 και ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Tornikès*, 14, 204 και σημ. 2. MAGDALINO, *Manuel I*, 319. ΛΟΥΚΑΚΙ, *Grégoire Antiochos*, 34 και σημ. 38. ΑΓΑΡΙΤΟΣ, *Mischung*, 124 κ.ε.). Εκτός από τον Αγιοθεοδωρίτη, και ο Γεώργιος Βούρτζης επιχείρησε να ταξιδεύσει στην Ρώμη το 1154 (βλ. παρακάτω, σημ. 107)· ο μετέπειτα οικουμενικός πατριάρχης Βασίλειος Καματηρός ανέλαβε διπλωματικές αποστολές στην Ιταλία και στην Παλαιστίνη, την δεκαετία των 1160 (ΛΟΥΚΑΚΙ, *Grégoire Antiochos*, 32, 34. MAGDALINO, *Manuel I*, 84 και σημ. 225)· ο Ευστάθιος Θεσσαλονίκης απεστάλη το 1191 στον Ριχάρδο Α΄ Λεοντόκαρδο, τον βασιλιά της Αγγλίας, ο οποίος βρισκόταν τότε σε Σταυροφορία (ΜΕΡΙΑΝΟΣ, *Οικονομικές ιδέες*, 57-58). Ο «Έλληνας επίσκοπος», απεσταλμένος του Μανουήλ Κομνηνού, ο οποίος, σύμφωνα με τον Άνσελμο της Havelberg, επισκέφθηκε τον Πάπα Ευγένιο Γ΄ στο Tusculum, όπου διέμενε, το 1149, ήταν πιθανότατα ο μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Βασίλειος Αχριδηνός (*Anselmi Havelbergensis, Dialogi*, PL 188, 1139. DARROUZÈS, *La Primauté Romaine*, 59-68 -πρβλ. και 67, σημ. 12, όπου ο αναφερόμενος «υπερτίμος» δεν πρέπει να ταυτιστεί με τον Νικόλαο Αγιοθεοδωρίτη, όπως κάνει ο Darrouzès, αλλά με τον Μιχαήλ Ψελλό: WIRTH, *Eustathii Thessalonicen-*

διάρκεια της ή των πρεσβειών που μνημονεύει, ενώ ο Μακρεμβολίτης δηλώνει στην επιστολή του, ότι ο Νικόλαος διέσχισε τότε ή επρόκειτο να διασχίσει θάλασσα με άνεμο τον Ζέφυρο, δηλαδή, τον δυτικό άνεμο, κοινώς Πουνέντε. Προορισμός και αυτής της διπλωματικής αποστολής ήταν, επομένως, μπορούμε να υποθέσουμε, η Δύση. Η πρεσβεία αναφέρεται εδώ ως μελλοντική ή εν εξελίξει<sup>105</sup> και ο Νικόλαος προσφωνείται και επίσκοπος και *ὑπέρτιμος*<sup>106</sup>. Αυτά τα δεδομένα αποδεικνύουν ότι ο Νικόλαος Αγιοθεοδωρίτης υπηρέτησε σίγουρα ως πρέσβυς, τουλάχιστον μετά την χειροτονία του ως μητροπολίτη Αθηνών, κατά την περίοδο 1160 (*terminus post quem*)-1175<sup>107</sup>.

*sis opera minora*, Λόγος Ε', 61-77, 76.53-55). Ωστόσο, παραμένει γενικά ανεξερευνήτος ο πραγματικός ρόλος των αντιπροσώπων της ανώτερης εκκλησιαστικής ιεραρχίας ως αυτοκρατορικών πρεσβευτών αυτή την περίοδο, ρόλος ο οποίος αναμφίβολα πηγάζει από την «στενή συνάρτηση και βαθιά αλληλεπίδραση των πολιτικών και των εκκλησιαστικών εξελίξεων» (ΣΑΚΚΟΣ, *Ὁ Πατήρ μου μείζων*, 20), στοιχεία που χαρακτηρίζουν την εποχή και ευνοούν την έξαρση της «θεολογικής διπλωματίας». Βλ. Α. ΚΑΖΗΔΑΝ, *The notion of Byzantine diplomacy*, στο: *Byzantine Diplomacy. Papers from the Twenty-fourth Spring Symposium of Byzantine Studies, Cambridge, March 1990*, εκδ. J. SHEPARD – S. FRANKLIN [Society for the Promotion of Byzantine Studies 1], Aldershot 1992, 3-21. Ε. ΧΡΥΣΟΣ, *Η βυζαντινή διπλωματία ως μέσο επικοινωνίας*, στο: *Η Επικοινωνία στο Βυζάντιο. Πρακτικά του Β' Διεθνούς Συμποσίου, 4-6 Οκτωβρίου 1990*, εκδ. Ν. Γ. ΜΟΣΧΟΝΑΣ [ΕΙΕ/ΚΒΕ], Αθήνα 1993, 339-407. Για τον ανώτερο κλήρο –ο οποίος συχνά προέρχεται από το σώμα των διδασκάλων της Μεγάλης Εκκλησίας– ως φορέα της επίσημης ιδεολογίας του Κράτους, βλ. U. CRISCUOLO, *Chiesa ed insegnamento a Bisancio nel XII secolo: sul problema della cosiddetta 'Accademia Patriarcale', Sicularum Gymnasium* 28 (1975) 373-390, 388-389. ΚΑΤΣΑΡΟΣ, *Ἰωάννης Κασταμονίτης*, 176-177. ΛΟΥΚΑΚΙ, *Grégoire Antiochos*, 12 και ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, *Douze didascales*, 435, 437. ΜΑΓΔΑΛΙΝΟ, *Manuel I*, 154 και 177.

105. Μακρεμβολίτης, *Ἐπιστολή*, 248.3-5: Ἐμοὶ δ' οὐ νῦν γέγονε ταῦτα μαθεῖν, ἀλλ' ἄμα σὺ περὶ τὴν πρεσβείαν κἀμοὶ κατὰ νοῦν ὡς πέρας αἴσιον εὐρήσει τὰ πράγματα.

106. Μακρεμβολίτης, *Ἐπιστολή*, 247.18: ὄντως χρυσᾶς τὰς Ἀθήνας εὐρίσκω τῆς σῆς ἀγιοσύνης και 247.8: καὶ σῆς γλώττης ὑπερτίμου πολυχεύμονος ποταμοῦ Σολομώντειος λίθος ὑπέρτιμος.

107. Σύμφωνα με επιστολή του Γεωργίου Τορνίκη, ο προκατόχος του Νικολάου στην μητρόπολη της Αθήνας, Γεώργιος Βούρτζης, είχε προσπαθήσει επίσης, το 1154, να περάσει από το Δυρράχιο (δηλαδή, από το Ιλλυρικό) στην Ρώμη, αλλά τον απέτρεψαν οι ισχυροί άνεμοι και η δυνατή θαλασσοταραχή. DARROUZÈS, *Tornikès*, 209.11-12. Πρβλ. Θ. ΜΠΑΖΑΙΟΥ-BARABAS, *Θαλάσσιοι δρόμοι: δυνατότητες και δυσκολίες της θαλάσσιας επικοινωνίας σε βυζαντινά κείμενα*, στο: *Η Επικοινωνία στο Βυζάντιο*, 435-443, ιδιαίτερα 440, και V. VON FALKENHAUSEN, *Réseaux routiers et ports dans l'Italie méridionale byzantine (VIe-XIe s.)*, στο: *Ἡ Καθημερινή Ζωὴ στὸ Βυζάντιο*, 710-731.

Συνοψίζοντας, ο Νικόλαος Αγιοθεοδωρίτης και οι δύο αδελφοί του, ο Ιωάννης 1 και ο Μιχαήλ, αναμφισβήτητα ανδρώθηκαν και δραστηριοποιήθηκαν επαγγελματικά ήδη από την βασιλεία του Ιωάννη Β΄ Κομνηνού (1118-1143). Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι οι πηγές μας δεν αναφέρονται στους γονείς των τριών λαμπρών αδελφών, οι οποίοι υπηρέτησαν, κυρίως τον Μανουήλ Α΄ Κομνηνό (1143-1180), από καίριες θέσεις της διοίκησης του κράτους και της Εκκλησίας.

Ο Νικόλαος προσθέτει ένα επιπλέον όνομα στον προσωπογραφικό κατάλογο των αξιωματούχων, που είχαν καταλάβει το αξίωμα του *ὄρφανοτρόφου* στην Κωνσταντινούπολη τον 12ο αιώνα. Ακολουθεί ο αδελφός του, ο λογοθέτης του δρόμου Μιχαήλ Αγιοθεοδωρίτης (μαρτυρείται ως *ὄρφανοτρόφος* το 1166). Σε αντίθεση με την άποψη, η οποία είχε επικρατήσει, ο Νικόλαος δεν μαρτυρείται ποτέ ως *νομοφύλαξ*. Το αξίωμα αυτό φαίνεται ότι έχει αυτή την περίοδο διαφορετικό χαρακτήρα, σε σύγκριση με τον 11ο αιώνα: δεν πρόκειται πλέον περί «διδασκάλου του Δικαίου», αλλά συνιστά αμιγώς δικαστική αρχή. Στην εκκλησιαστική ιεραρχία, ο Νικόλαος κατάφερε να αναρριχηθεί στις ζηλευτές θέσεις του *διδασκάλου τοῦ Εὐαγγελίου* και του *Μαΐστορος τῶν Ρητόρων* διετέλεσε επίσης *διδάσκαλος τῶν ἔθνων*. Ως μητροπολίτης πλέον, και όντας νομικός, επέδειξε υπερβάλλοντα ζήλο σε ζητήματα γαμικού δικαίου, γεγονός που υπογραμμίζουν και οι εγκωμιαστές του, και όχι μόνο δεν απείχε των αυτοκρατορικών υποθέσεων, αλλά υπηρέτησε τον αυτοκράτορα ως πρεσβευτής στην Δύση. Η Επιστολή του Μακρεμβολίτου επιβεβαιώνει ότι ο Νικόλαος ανέλαβε αποστολές ως πρεσβευτής σίγουρα με την ιδιότητα του μητροπολίτη (μαρτυρείται από το 1166), αλλά ακόμη και αφού διακρίθηκε με τον τιμητικό τίτλο του *ὑπερτίμου* (1173), ελάχιστα χρόνια πριν τον θάνατό του (1175). Σημειώνεται επίσης ότι το συγγραφικό έργο του Νικολάου Αγιοθεοδωρίτη, γνήσιου εκπροσώπου της κομνήνειας λόγιας γραμματείας –διετέλεσε *μαΐστωρ τῶν ρητόρων*– δεν σώζεται ή αγνοείται μέχρι στιγμής.

Ο Νικόλαος Αγιοθεοδωρίτης, λοιπόν, αποτελεί αναμφίβολα χαρακτηριστικό παράδειγμα προβεβλημένου δημοσίου άνδρα της εποχής του. Λογιότατος και πολυπράγμων, ακολούθησε πιστά μία εντυπωσιακή επαγγελματική σταδιοδρομία, κυρίως εκκλησιαστική, αλλά με σημαντικές προεκτάσεις και στην σφαίρα των πολιτικών αξιωμάτων. Με λόγια του

Ευσταθίου, ἐμέριζεν ἑαυτὸν ἀμφοῖν οὔτε τῶν βασιλείων λειπόμενος καὶ τοῖς ἱεροῖς ἀνακτόροις ἐνδιδαιτώμενος.

Ἡ ανασκόπηση τῆς ζωῆς του ἀποκαλύπτει σε μεγάλο βαθμὸ τὴν δομὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ τῆς πολιτικῆς ἱεραρχίας, καθὼς καὶ τὴν συμπόρευση καὶ διασταύρωση ρόλων, πρακτικὴ εὐρέως διαδεδομένη καὶ ἀνεκτὴ, ἀν καὶ μὴ «ἐπιτρεπόμενη» ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία.

THE BYZANTINE FAMILY OF THE HAGIOTHEODORITES (I):  
*NIKOLAOS HAGIOTHEODORITES, ALL-HOLIEST METROPOLITAN OF ATHENS  
AND HYPERTIMOS*

The present article consists in a prosopographical study on Nikolaos Hagiotheodorites. Nikolaos, *didaskalos tou evangeliou, maistor ton rhetoron* and metropolitan of Athens (1160/66-1175), was one of the most prominent scholars under the service of the Ecumenical Patriarchate in Constantinople. His brother Michael acted as a *Logothetes tou dromou* (1166-1180) and *mesazon* in the court of Manuel I Comnenus. Both of them are the most renowned members of the *Hagiotheodorites* family. Nikolaos Hagiotheodorites was the typical busy public figure of his time. Having initially a succesful church career, he then accomplished an impressive professional activity by combining many secular and ecclesiastical offices.

